

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Педагогічний факультет

Кафедра філології

**Виховання доброзичливого ставлення до людей різних
національностей у дітей дошкільного віку**

Дипломна робота
рівня «бакалавр»

Виконавець: здобувач освіти
ступеня вищої освіти «бакалавр»
галузі знань 01 Педагогічна освіта
Спеціальності Дошкільна освіта
Початкова освіта
Ольга Лонська
Керівник доцент Сидоренко Н.І.
Рецензент доцент

Херсон – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. Теоретичні засади виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку	8
1.1. Виховання доброзичливості як важливої якості особистості на засадах людських цінностей в теорії та практиці педагогічних досліджень.....	8
1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження.....	18
1.3. Соціально-педагогічна діагностика рівня вихованості доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку.....	27
РОЗДІЛ 2. Педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку	35
2.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку....	35
2.2. Упровадження методики виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку.....	39
ВИСНОВКИ	52
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	55
ДОДАТКИ	62
Додаток А. Словник.....	62
Додаток Б. Діагностичні інструменти дослідження.....	64
Додаток В. Конспекти занять для дітей дошкільного віку на визначення національної самоідентичності.....	68
Додаток Д-1. Кодекс академічної доброчесності.....	76
Додаток Д-2. Довідка.....	77

ВСТУП

Актуальність проблеми виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей зумовлена численними політичними й економічними трансформаціями, характерними для сучасного світового співтовариства та України, яка декларує себе як демократична держави. Криза у сфері цінностей, дефіцит духовності роблять виклик усім без винятку державам, посилюють взаємозалежність народів і роль особистості.

Про необхідність виховання у дітей доброзичливості, толерантності та міжетнічної солідарності зазначають такі документи ООН, як «Загальна Декларація прав людини», «Конвенція про права дитини», «Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань», «Декларація принципів толерантності».

У цьому контексті заклад дошкільної освіти виконує роль фундаменту, на якому будується вся система морального виховання дітей, формування у них любові до рідного краю, України, історичної пам'яті, духовності, національного характеру. Все, що закладається дітям у цей період, визначає в подальшому успіх процесу формування такої якості особистості як доброзичливість, її світогляду і загального розвитку. Набуті в закладі дошкільної освіти особистісні якості, а також знання, вміння і навички не лише забезпечують основу навчання і виховання у початковій школі, а й значною мірою визначають успішність дорослої людини.

В документах, що є рамковими для дошкільної освіти, а саме «Законі про дошкільну освіту» «Базовому компоненті дошкільної освіти» (новий варіант), програмі «Дитина» обґрунтовано необхідність удосконалення процесу виховання дітей у закладах дошкільної освіти. Цілеспрямованої роботи з виховання дітей вимагає і Закон про дошкільну освіту, (новий варіант) де чітко сформульовано завдання освіти і виховання.

Базовий компонент дошкільної освіти, окреслюючи освітню лінію «Дитина в соціумі», визначає такі уміння дитини, як уміння орієнтуватись у світі людських взаємин, готовність співпереживати та співчувати іншим,

виявляти інтерес та вміння розуміти інших, долучатися до спільної діяльності з однолітками та дорослими, об'єднувати з ними свої зусилля для досягнення спільного результату, оцінювати власні можливості, поважати бажання та інтереси інших людей, узгоджувати свої інтереси, бажання, дії з іншими членами суспільства. Всі це уміння у своїй сукупності складають основу ціннісного (толерантного, доброзичливого) світоставлення дитини до оточуючих.

Аналіз багатопланових досліджень засвідчує, що поняття —доброзичливість не має єдиного визначення, в наукових доробках цей термін трактують як толерантість. Але разом з тим констатуємо накопичення значного теоретичного доробку вчених щодо визначення доброзичливості як базової моральної цінності.

Так як формування у дитини доброзичливості як до світу людей, так і предметів, явищ, можливе тільки на емоційній, чуттєвій основі, теоретичні та прикладні аспекти проблеми досліджували психологи Д.Ельконін, І.Бех, Г.Костюк, Т.Поніманська, К.Чорна, В.Киричок та ін.

Проблемі морального виховання, а також аспекту виховання у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку доброзичливого ставлення присвячені і дослідження сучасних вчених педагогів О.Максимової, К.Романюк, М.Шутової, О.Терещенко.

Незважаючи на те, що проблема виховання цінностей постійно перебуває в полі зору філософів, соціологів, психологів, педагогів, тема є актуальною. У сучасній педагогічній науці не існує єдиного, чітко відпрацьованого механізму виховання доброзичливого ставлення дітей до інших національностей, недостатньо вивчено глибинні особливості цього процесу. Дослідження цієї проблеми зазвичай обмежується або теоретичним аналізом окремих питань виховання, або розглядом окремих моментів освітнього процесу. У контексті проведення дослідження, доброзичливість будемо розглядати як ставлення особистості до духовних та матеріальних об'єктів які знаходяться у зоні іншої національної культури.

Таким чином, недостатня наукова розробка обраної проблеми, необхідність її глибокого й послідовного розв'язання у практиці дошкільної освіти зумовили вибір теми дослідження – **«Виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку»**.

Випускна робота виконана відповідно до теми науково-дослідної роботи кафедри філології педагогічного факультету Херсонського державного університету та теми проблемної групи кафедри.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати, розробити й експериментально перевірити педагогічні умови, які сприяють процесу виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку.

Гіпотеза дослідження полягає в припущенні, що ефективність виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку може бути досягнута, якщо цей процес буде відбуватися за таких педагогічних умов:

1) систематичної роботи з виховання у дитини національної самоідентичності та розуміння поняття толерантності як рівності всіх без винятку;

2) систематичного впровадження інтерактивних методик виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей на заняттях у закладі дошкільної освіти на емоційній основі.

Відповідно до мети й гіпотези було визначено такі **завдання дослідження**:

- проаналізувати сучасний стан вивчення проблеми виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку;
- уточнити категоріальний апарат дослідження, а саме сутність поняття «доброзичливість», «цінності», «міжетнічна толерантність».
- визначити критерії, показники й виявити рівні вихованості такої якості особистості як доброзичливість у ставленні до людей інших

національностей.

- обґрунтувати педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку.

Об'єкт дослідження – процес виховання цінностей у дітей дошкільного віку.

Предмет дослідження – педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку в закладах дошкільної освіти.

Для розв'язання поставлених завдань та досягнення визначеної мети застосовувався комплекс **методів дослідження**: аналіз і узагальнення історичної, педагогічної літератури з метою здійснення історико-педагогічного аналізу проблеми; вивчення й узагальнення педагогічного досвіду формування системи цінностей у дітей дошкільного віку; педагогічне спостереження, індивідуальні та колективні бесіди, інтерв'ювання, опитування, констатувальний експеримент для визначення рівня вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей у дітей дошкільного віку.

Наукова новизна полягає в уточненні наукових поглядів на проблему виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей; доведенні правомірності застосування в процесі виховання моральних цінностей сукупності педагогічних умов, що забезпечують його високу ефективність порівняно з традиційними загальнопедагогічними підходами.

Практичне значення: результати дослідження було покладено в основу розроблених конспектів занять з формування доброзичливого ставлення до людей різних національностей у практику роботи Комунального закладу дошкільної освіти 132 «Ягідка» Одеської міської ради.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження обговорювались на засіданні науково-методичного семінару кафедри філології. Позиції дослідження опубліковано в 1 науковій статті

Структура роботи. Випускна робота складається із вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний текст викладено на 64 сторінках, додатки на 20 сторінках. У роботі також міститься 5 таблиць, 3 рисунки.

РОЗДІЛ 1

Теоретичні засади засади виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку

1.1. Виховання доброзичливості як важливої якості особистості на засадах людських цінностей в теорії та практиці педагогічних досліджень

Освіта в Україні спрямована на впровадження в життя української національної ідеї. Однією з важливих характеристик є ідея об'єднання українського народу в українську націю, яка прагне жити в міжнародному співтоваристві громадянських держав [8].

У «Базовому компоненті дошкільної освіти»(нова редакція) зазначено, що головна мета української системи освіти забезпечення всебічного розвитку дитини дошкільного віку відповідно до її задатків, нахилів, здібностей, індивідуальних, психічних та фізичних особливостей, культурних потреб; формування у дитини дошкільного віку моральних норм, набуття нею життєвого соціального досвіду(Абзац другий частини другої статті 4 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 2145-VIII від 05.09.2017](#)) [3].

Крім того, одним из важливих завдань дошкільної освіти проголошено збереження та зміцнення фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини, виховання у дітей любові до України, шанобливого ставлення до родини, поваги до народних традицій і звичаїв, державної мови, регіональних мов або мов меншин та рідної мови, національних цінностей українського народу, а також цінностей інших націй і народів, свідомого ставлення до себе, оточення та довкілля(Стаття 7. із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5029-VI від 06.09.2018](#))

За Законом кожний громадянин України незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, стану здоров'я, особливих освітніх потреб, складних життєвих умов, місця проживання, мовних або інших ознак

мають рівні права на здобуття дошкільної освіти у закладах дошкільної освіти незалежно від підпорядкування, типів і форми власності, а також у сім'ї [3].

Узагальнюючи викладене акцентуємо увагу на найбільш важливих цінностях XXI с.: свободі, рівності, солідарності, терпимості, поваги до природи.

Саме на цих засадах в подальшому буде відбуватися розвиток майбутньої особистості, засвоєння різних видів соціального досвіду, що складається із загальнолюдських, загальнокультурних та національних цінностей, толерантного ставлення до відмінностей культур, традицій і різних думок [8].

В статті 9 Базового компоненту «Здобуття дошкільної освіти» для досягнення зазначеної мети передбачається виконання таких завдань:

- виховання гуманної, соціально активної особистості, яка усвідомлює свою належність до етносоціального та соціально-культурного середовища, здатна розуміти значення життя як найвищої цінності;

- оволодіння способами діяльності та моделями поведінки, які відповідають загальноприйнятим нормам моралі та права;

- розвиток навичок взаємодії в сім'ї, колективі, суспільстві шляхом активного спілкування із соціальним оточенням, накопичення досвіду комунікативної діяльності, дотримання правил толерантної поведінки, співпереживання та солідарності з іншими людьми в різноманітних життєвих ситуаціях;

- формування основ споживчої культури, вміння самостійно приймати рішення щодо власної поведінки [3, Стаття 9.]

Нова редакція програми навчання і виховання дітей від двох до семи років “Дитина”, також вміщує зміст педагогічної роботи з виховання у дітей старшого дошкільного віку толерантності й полікультурної освіченості.

Зокрема, розділ «Дитина у довкіллі» орієнтує педагогів на виховання у дітей почуттів приналежності до свого народу, його духовної і матеріальної культури, розуміння необхідності її збереження й збагачення. Поряд із цим, варто сформулювати уявлення про те, що всі люди, які проживають на планеті

Земля, рівні, поняття «людство» включає українців та інші національності, що проживають в Україні.

Розглянемо історичний розвиток поняття доброзичливості, який нерозривно пов'язаний з основними цінностями людини. Виховання доброзичливої людини, толерантного громадянина України – головне завдання освіти сьогодні. Позиція особистості має формуватися на основі демократичних, національних та загальнолюдських цінностей ще в ранньому дитинстві.

У педагогічному аспекті дуже важливо обґрунтувати таку систему цінностей, яка має бути основою виховання і розвитку дітей, стати тим внутрішнім компонентом свідомості і самосвідомості, навколо якого будуть формуватися мотиви і регулятори позитивно спрямованої діяльності дитини в майбутньому та закладатимуться основи доброзичливого ставлення до оточуючих, основи міжетнічної толерантності.

Аналіз теоретичного тлумачення цінностей, у тому числі і толерантного, доброзичливого ставлення до оточення, засвідчує значні напрацювання філософів і педагогів.

Вже в античній філософії спостерігаються різні підходи до питання про абсолютний та відносний характер цінностей. Так, Сократ наголошував, що знання, які людина отримує впродовж життя, допомагають їй зрозуміти природу добра, спонукають чинити добрі вчинки, а життя сповнене добром, для Сократа, означало щасливе життя.

На вихованні моральних якостей також наголошував видатний філософ і педагог минулого Г.Сковорода. Найголовнішим завданням виховання він вважав виховання доброзичливої, уважної, чуйної до інших людини. Не менш важливим вчений вважав виховання у дітей любові до рідної мови, Вітчизни, сім'ї [39].

Важливість виховання таких моральних якостей, як гуманність, доброта, повага до людей, любов до рідного краю проголошував видатний педагог К.Ушинський [48].

Людинолюбство, толерантність, любов до рідного краю та Батьківщини пронизують творчість творців нашого великого співвітчизника Т. Шевченка, а необхідна умова життя, на його думку, – любов до ближнього, свобода та справедливість, які мають панувати як у буденному житті, так і на державному рівні [55].

Видатна українська поетеса Леся Українка з великою увагою та ставилась до дітей будь-якої національності та вбачала в них майбутнє народу, [44, С. 9–11.]. Для Лесі Українки було само собою зрозумілим, що справжня освіта і наука є єдиною для всіх народів, а доброзичливий та дружній міжнаціональний обмін знаннями і науковими досягненнями може забезпечити науковий поступ людства

У виховних постулатах що запропонувала С. Русова на початку ХХ століття, був зроблений наголос на виховання в Україні «потрібних для її нового життя нових громадян з пробудженою активністю, з витривалою волею і добре розвиненими творчими силами» [37].

Громадянина як передусім моральну людину визначав і видатний український педагог В. Сухомлинський: «...багатство духовного життя починається там, де благородна думка і моральне почуття, зливаючись воедино, проявляються у високоморальному вчинкові» [57].

У підручнику В. Кононенка, висвітлено можливості народознавчих матеріалів з метою поглиблення знань та виховання у дітей любові до рідної мови, свого родоводу, історії та культури краю, розкрито педагогічний потенціал народного календаря, народознавчих свят та обрядів у формуванні в учнів національно-духовних цінностей [46.]. Автор відзначає чітку гуманістичну і демократичну спрямованість народознавчого матеріалу, що допомагає вихователю формувати у дітей основи доброзичливості, сприяти розвитку їх позитивного ставлення до світу.

У довідникових виданнях і наукових дослідженнях з філософії освіти, теорії виховання і навчання знаходимо різні тлумачення цінності, ціннісні орієнтації, доброзичливе ставлення, міжкультурна толерантність.

Передусім це дослідження з філософії освіти: «Філософія освіти ХХІ століття: проблеми і перспективи». Вип. 3, К., 2000), з теорії педагогіки («Цінності освіти і виховання», за ред. О. В. Сухомлинської,). Пошук відповіді на питання присвячених ідеям виховання толерантності у дітей дошкільного та молодшого шкільного віку знаходимо у працях, І.Беха, А.Богущ, О.Гриви, В.Котирло, А. Гончаренко, О.Кононко, О.Матвієнко, Т. Поніманської, Ю. Приходько, Л.Прокопенко, Н. Скрипник та ін.

В українському педагогічному словнику знаходимо таке тлумачення дефініції «Ціннісні орієнтації» – «вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною ціннісних орієнтацій» [6].

Існують різні класифікації цінностей залежно від основи їх поділу. Зокрема, розрізняють загальнолюдські, національні, колективні, індивідуальні цінності; цінності віри, родинні, вітальні, пізнавальні, життєсміслові, матеріальні, духовні, етнічні тощо. Цінності мають історичний характер, тому вони можуть змінюватись як у суспільстві, так і в свідомості людей [52].

Так, Р.Арцишевський, визначив, що основними виховними цінностями українських традицій є християнські засади виховання, мораль, патріотизм, любов до рідної землі, краю, вірність ідеалам свого народу, демократизм і увага до особи вихованця, орієнтація на виховання як розвиток душі дитини, єдність з природою, виховання на засадах природовідповідності, увага до фізичного розвитку, тіловиховання, культ праці та працьовитості, прагнення до соціальної гармонії, віра в перемогу добра, чесність, щирість, правдивість [1].

Психологи зазначають, що мислення дитини-дошкільника здійснюється шляхом оперування простими поняттями й категоріями. Така особливість психічного розвитку спонукає мислення дітей до стереотипного. Освітній

процес у закладі дошкільної освіти на думку вчених (Ф.Уордл, Філмор) має мотивувати дітей до засвоєння знань такого змісту:

1) *гендерні*: стать не є визначальним принципом у процесі вибору професії – жінки можуть опановувати традиційно чоловічі професії, а чоловіки – жіночі, і навпаки;

2) *релігійні* – жодна релігія не може бути “правильною” для кожного;

3) *расові / етнічні / культурні* – кожна дитина може опанувати будь-яку професію, окрім цього, дитина може належати до більш ніж одної расової чи етнічної групи;

4) *економічні* (багатства/бідності);

5) *мовні* – діти можуть вивчати декілька мов одночасно, а двомовність чи “полімовність” дітей ми повинні сприймати як їх перевагу, а не недолік (Ф. Уордл) [36].

На вихованні в дітей толерантного світогляду та поведінки наголошує Л. Філмор. На думку вченої, діти мають якомога раніше засвоїти фундаментальні цінності співжиття у полікультурному та полімовному суспільстві, мають зрозуміти, що люди, які їх оточують, мають різне коріння, але між ними більше подібного, ніж відмінного. Тобто ключовим моментом є привчання дітей до думки, що відмінності у зовнішньому вигляді, вірі, поведінці, переконаннях – не є чимось хорошим чи поганим – це просто відмінності [36].

Відповідно, діти мають знати, що кожна країна має свою територію, в якій можуть проживати люди з іншим кольором шкіри чи розрізом очей, користуються власною мовою та плекають неповторну культуру. Незважаючи на це, всі народи прагнуть мирного й щасливого життя.

Нова редакція програми навчання і виховання дітей від двох до семи років “Дитина”, також вміщує зміст педагогічної роботи з виховання у дітей старшого дошкільного віку толерантності й полікультурної освіченості. Зокрема, розділ “Дитина у довкіллі” орієнтує педагогів на виховання у дітей почуттів приналежності до свого народу, його духовної і матеріальної

культури, розуміння необхідності її збереження й збагачення. Поряд із цим, варто сформулювати уявлення про те, що всі люди, які проживають на планеті Земля, рівні, як і українці та інші національності, що проживають на території України.

На думку вченої С.Ладивір, майбутньому громадянину України необхідно розуміти сутність понять «нація», «народ», «рід», «плем'я», «національні меншини» [20]. В підручнику «Розвиток гуманних почуттів дітей» знаходимо наступне пояснення сутності вищезазначених понять: «Родина – це ти, твої сестри й брати (якщо вони є), тато й матуся, бабуся та дідусь. В свою чергу, дідусь і бабуся теж мали своїх батьків, сестер і братів, своїх бабусь і дідусів. Це вже і не родина, а цілий рід. Різні племена, що жили на одній території, родичалися між собою, разом захищали свою землю, будували міста, створювали спільну культуру. Групи представників інших народів називають національними меншинами. Їх менше, ніж тих, хто належить до нації, яка дала назву (титул) країні: в Україні «титульна «нація – українці...» [20].

Виховання доброзичливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до людей інших національностей, вважають вчені – це процес цілеспрямованого формування особистісної якості, що передбачає розуміння, терпиме й доброзичливе ставлення до поглядів, звичаїв, традицій інших людей, незалежно від їхньої національної чи етнокультурної приналежності, та бажання взаємодіяти з ними. Виховання доброзичливого ставлення до інших, немислиме без усвідомлення цінності іншої людини.

Вчені вважають тотожними поняття міжетнічна толерантність та доброзичливе ставлення до людей інших національностей.

Чітке термінологічне визначення міжетнічної толерантності знаходимо в глосарії В. Євтуха: “Міжетнічна толерантність (від лат. *tolerare* – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей” [10].

Емоційно-ціннісне ставлення дітей до представників інших національностей у процесі свого становлення не залишається лише на рівні почуття, а знаходить вираження у мотивах поведінки та вчинках.

На думку Кулачківської, що є дотичною до визначень інших вчених, толерантність – це знання та ставлення, які виявляються у вчинках, поведінці, діяльності [22, с. 52–53].

Організувати та спрямувати ці вчинки у діяльність – цей важливий напрям виховання дітей у дусі толерантності, доброзичливості, рекомендує у своїх роботах О.Кононко . Стосовно виховання дітей старшого дошкільного віку, то це, на її думку, й «формування у дітей загальноприйнятих суспільством соціальних цінностей (загальнолюдських і національних), моральних, правових норм, зразків поведінки, правил і норм спілкування, мовленнєвого етикету у процесі взаємодії дитини, її внутрішньої і зовнішньої активності й цілеспрямованих педагогічних впливів батьків і педагогів дошкільного навчального закладу. Результатом виховання є певний рівень вихованості дитини, що виявляється у її поведінці» [54, с.88–89].

Дослідження означеного напрямку (І. Бех, О. Столяренко), переконують, що виховання в дітей прагнення цінувати іншу людину слід реалізувати шляхом розкриття їй позитивних сторін оточуючих: дорослих, старших дітей, ровесників.

Так, О Столяренко зазначає, що почуття цінності іншої людини конкретно виявляється у повазі до її людської гідності, за якої несумісними є образи, глузування як форми міжособистісних взаємин.Поза процесом виховання, вважає автор сформувані у дитини ставлення до іншої людини як цінності неможливо [40, С. 47–52.] На думку Н. Бібік, «...психологічні відношення особистості, реалізуючись в діях, відображають систему зв'язків із суспільством, набувають стійкості, вираженості, значущості, стають характерними для особистості, визначають її вчинки та переживання» [13 с. 4].

Заслужовує на увагу і міжнародний досвід дошкільної освіти (США,

Великобританії, Данії, Фанції, Японії, Тайланду та ін.) де набув поширення пратичний аспект проблеми формування толерантності, зокрема забезпечення прав і свобод кожного громадянина, незалежно від етнокультурного походження [4]. Зусилля, які прикладаються в американському суспільстві для усунення дискримінації на релігійному чи етнічному ґрунті, спрямовані на зміну ставлення педагогів до дітей, батьки яких належать до етнічних меншин. У Сполучених Штатах Америки надзвичайно поширені програми, метою яких є запобігання упередженості на ґрунті расової, етнічної чи статевої ознаки. Основною метою таких програм є:

- 1) формування сталої національної самоідентифікації дитини;
- 2) формування у дитини таких рис як чуйність, доброзичливість, справедливість у спілкуванні з тими, хто відмінний від неї;
- 3) розвиток критичного мислення і вміння захистити себе та інших, зіткнувшись з дискримінаційною поведінкою.

Підвищеної уваги заслуговує й полікультурна освіта Данії, в якій є усталені традиції виховання в дітей поваги до представників інших культур.

Аналіз психолого-педагогічної літератури (К.Крутій, С.Кулачківської, Г.Лозко, Г.Біленької, Н.Лисенко, Н.Гавриш) дає змогу констатувати, що в сучасних педагогічних дослідженнях питання формування доброзичливого, толерантного ставлення до людей інших національностей розроблено на достатньому рівні, але педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку не знайшли достатнього відображення у методичному доробку вчених.

Теоретичні напрацювання українських учених, вивчення зарубіжного досвіду, потужний інноваційний рух педагогів-практиків створили на зламі століть належну готовність української дошкільної освіти до сприйняття нових цінностей.

Спираючись на доробок науковців будемо розглядати доброзичливе ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей, як знання і про свій власний етнос (культурну спадщину, звичаї, традиції,

особливості менталітету), і про інші етноси та національності, так звані полікультурні знання.

Отже, вагоме значення в реалізації міжетнічної взаємодії та розвитку міжетнічної толерантності як особистісної якості, має етнічна ідентичність особи та її етнокультурна компетентність. Позитивне ставлення до демократичних цінностей (прав людини, людської гідності та свободи, верховенства права, різноманітності, демократичних інститутів та процесів, громадянської участі) виявляється у процесі дії особистості в певній ситуації.

Так, 25 листопада 1981 року Генеральна Асамблея ООН проголосила Декларацію про ліквідацію усіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігії чи переконань. Діти, згідно декларації, мають виховуватись в дусі розуміння, терпимості, дружби між народами, миру і братерства, поваги до релігійних переконань інших людей, а також з повним усвідомленням того, що життя та діяльність людини має бути спрямована на благо інших людей [7, с. 6].

Саме діяльність Генеральної Асамблеї ООН та ЮНЕСКО з метою врегулювання міжетнічних та міжнаціональних конфліктів стала вирішальною для утвердження принципів гуманізму, на основі яких має базуватися як життя окремо взятої людини, так і кожної держави загалом. Зокрема, такі документи ООН, як «Загальна Декларація прав людини» [11], «Конвенція про права дитини» [17], «Декларація про ліквідацію усіх форм нетерпимості і дискримінації на основі релігії чи переконань, а також Декларація принципів толерантності» [7], прийнята ЮНЕСКО, стали основоположними для розроблення національних програм культури миру, в реалізації яких провідне місце належить системі освіти.

Конкретні заходи, реалізовані через систему освіти, це – сприяння становленню діалогу культур в межах кожної з держав, забезпечення просвіти дітей з питань ціннісних орієнтацій, світогляду, поведінки на основі поваги до людської гідності. Отже, аналіз міжнародних правових документів дав нам змогу довести актуальність проблеми виховання доброзичливого ставлення

дітей до людей інших національностей, на основі чого доходимо таких висновків:

Існують чітки, прийняті всім прогресивним людством домовленості на рівні державних документів на які можуть спиратися вихователі закладів дошкільної освіти:

- 1948 року Конвенція про права людини гарантує кожній особистості рівні права і свободи, незалежно від її расової чи національної приналежності, а також закликає ставитись до інших на основі рівності та братерства.

- міжнародні документи Конвенція про права дитини [17], Декларація принципів толерантності [7] не лише утверджується принцип доброзичливості у міжособистісних відносинах, а й акцентується на ключовому значенні освіти в цьому процесі. Отже, виховання дитини наймолодшого віку має відбуватись в дусі миру й толерантності, що підкреслено і у доробках вчених та методистів, а й у законодавчих документах.

1.2. Понятійно-категоріальний апарат дослідження

Оскільки тема нашого дослідження передбачає аналіз особливостей виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей в освітньому процесі закладу дошкільної освіти, вважаємо за потрібне розглянути понятійний апарат дослідження. Відтак метою цього параграфу є окреслення категоріального апарату дослідження, а саме тлумачення понять «доброзичливість», «цінності», «міжетнічна толерантність».

Сьогодні діти зростають у міжнародному та європейському вимірі, як частині щоденного життя. Постійно спілкуючись з однолітками, батьками дошкільники набувають досвід з питань багатомовності, та існування різних національних культур у різних контекстах:

–через життя разом з дітьми інших націй та культур (дитячий садок, школа, оточуючі);

–через європейські та міжнародні канали ЗМІ, які вони використовують (дитячі книжки, телебачення, мультиплікаційні відео, Інтернет, тощо);

Аналіз психолого-педагогічної літератури дає підстави зробити висновок, що проблеми виховання доброзичливості розглядаються, коли мова йде про молодший шкільний підлітковий та юнацький вік (Р.Арцишевський [1], П.Ігнатенко [14], Г.Біленька, Н.Гавриш [4], та ін).

Поняття «доброзичливість» у науковому доробку вчених пояснюється як здатність жити в гармонії з іншими людьми, жити в мирних стосунках. На переконання вчених дитинство – це період, коли діти дізнаються про себе та оточуючих, звертають підвищену увагу до зовнішніх ознак людей, вдосконалюють знання рідної мови, національної їжі та одягу. Результатом цього є поява у дітей вміння прийняти й визнати цінності оточуючих і свої власні. У дослідженні орієнтуємось на таке визначення доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей: особистісна якість, яка проявляється в розумінні та сприйманні інших культур, доброзичливому ставленні до представників інших народів та етносів, прагненні спілкуватися з ними на засадах гуманізму й терпимості. Отже виховання дітей старшого дошкільного віку – це процес цілеспрямованого формування доброзичливості як особистісної якості, що передбачає розуміння, терпиме й доброзичливе ставлення до поглядів, звичаїв чи традицій інших людей, незалежно від їхньої національної чи етнокультурної приналежності, та бажання взаємодіяти з ними.

Діти потребують на особливу увагу у вихованні ціннісного ставлення до іншої людини, оскільки саме цей період є найбільш чутливим щодо засвоєння гуманістичних цінностей, що визначають стосунки з людьми: діти віку емоційно сприймають те, як до них ставляться інші люди, і прагнуть гармонійних стосунків з оточуючими. Ціннісне ставлення до людини у дітей старшого дошкільного віку — це визнання людини найвищою цінністю. Воно виявляється у людяності, гідності, справедливості, толерантності, відповідальності та спонукає дитину до відповідних вчинків. Визначення найбільш важливих для нашого дослідження термінів та понять наводимо у додатку А.

Психологи, зокрема зарубіжні, пропонують звертати увагу на добір дитячих казок, оповідань, який відповідає віку вихованців. Так, до 1,5-річного віку в дітей формується вміння довіряти, тому важливо, щоб батьки дитини читали книги, вірші дитини задля формування відчуття безпеки, на зразок віршів, примовлянь, колискових. Далі дитина у віці до 3-х років починає помічати світ навколо себе та намагається усе робити самостійно. Слушною, на думку дослідників, у цей період важливий для дитини є літературні твори з моральним вибором.

Велике значення мають казки народів світу, моральні оповідання В.Сухомлинського. Період з 3-х до 6-ти років є усвідомлення й розуміння дитиною причинно-наслідкових зв'язків, природи конфліктів, почуття провини. Тому, для формування толерантності дитині потрібно читати літературні твори, де йдеться про честь і гідність, почуття відповідальності за вчинок [26, с. 70-92].

Доброзичливість характеризується здатністю терпеливо ставитися до інтересів, переконань, вірувань, звичок і поведінки оточуючих. Доброзичлива людина завжди виявляє ціннісне ставлення до людини незалежно від її переконань, віросповідання, національної приналежності. «Складовими доброзичливості можна вважати такі особистісні моральні якості як повага, чуйність, тактовність, делікатність, великодушність тощо. Ці якості взаємопов'язані з емпатійністю людини, її здатністю до співпереживання і співчуття» [33, с. 24]. Доброзичливість передбачає гуманне ставлення до людей з різним світоглядом, упереджує будь-які конфлікти між людьми. Доброзичлива людина завжди зважає на думки інших, не насміхається і не кривдить інших (представників інших етносів, релігій, людей з фізичними вадами та ін.), є запорукою успішного самовираження і самореалізації особистості, що сприяє підняттю і перетворенню її у найвищу цінність.

Ми виокремили у працях вчених ключові показники доброзичливого ставлення до людини іншої національності, такі як *людяність, повага гідності, справедливість, відповідальність*.

Стрижневою категорією ціннісного ставлення до людей є людяність. *Людяність* — це важлива моральна цінність, що визначає гуманне ставлення особистості до себе і до іншої людини. Людяність є мірою людського в прагненні до гуманістичного ідеалу; усвідомлення свого буття з точки зору моральності; готовність послуговуватися моральними цінностями у власній поведінці; протистояння злу, аморальності й насиллю. Людяність не є даною від народження, а культивується особистістю самостійно у процесі життя через турботу про інших, співчуття, співрадість, любов до рідних, учителів, друзів, безкорисливу допомогу і розраду, що є особливо важливим у молодшому шкільному віці. Людяність визначає ставлення до іншої людини як до мети, а не як засобу.

Гідність — це особливе моральне ставлення людини до себе, що виявляється в усвідомленні своєї самоцінності, моральної рівності серед людей; ставлення до людини, у якому визнається її безумовна цінність. Виховання ціннісного ставлення до людини неможливе без поваги її гідності. Основні ознаки і прояви поваги до людини та її гідності це: бажання виявляти повагу до людини, вимогливість у ставленні до себе та інших, емоційне переживання власної гідності, визнання прав кожної людини, уміння об'єктивно оцінювати себе (самокритичність) та інших, уміння проявляти повагу до інших людей та до себе, уміння відстоювати власну гідність моральними засобами, визнавати чужі заслуги.

Але ми досить часто спостерігаємо, як дитині складно розв'язувати конфлікти, сперечаючись без образ, гідно відстоювати свою точку зору, визнавати свої помилки, протистояти приниженню власної гідності, захищати тих, хто цього потребує.

Справедливість характеризує людські стосунки і визначає певний порядок життя дитини в дитячому колективі, сім'ї, визнання її гідності тощо. Справедливість передбачає неупереджену, об'єктивну оцінку відповідних знань, умінь і навичок молодших школярів та відображає співвідношення між їхніми правами і обов'язками. Справедливість у молодшому шкільному віці

пов'язана з дотриманням правил поведінки, моральних норм, етикету, чесністю, правдивістю тощо.

Важливим показником ціннісного ставлення до людини є *відповідальність*, що характеризує ставлення до іншого, урахування його потреб, ставлення до обов'язків. У молодших школярів відповідальність виховують, зважаючи на їхній самостійний вибір, бажання покладатися на себе і виконувати обов'язки, дотримувати дане слово. Бути відповідальним означає переживати власну значущість, усвідомлювати свою корисність для інших, можливість щось зробити для оточуючих, а також передбачати можливі наслідки своїх дій, зокрема негативні. Молодші школярі своєю відповідальною поведінкою підкреслюють свою небайдужість до інших, повагу до вчителя, батьків, однолітків. Виховання ціннісного ставлення до людини передбачає відповідальне ставлення до себе та інших, і є базовою цінністю.

Цінності характеризують соціальне і особистісно значущі смисли, духовні опори життя людини. Важливим є судження про те, що цінність – це основа вирішення питання про сенс життя, призначення людини.

Категорія *цінність* належить до ключових понять сучасних людинознавчих наук. У довідникових виданнях і наукових дослідженнях з філософії освіти, теорії виховання і навчання знаходимо різні тлумачення понять *цінності*, *ціннісні орієнтації*, *ціннісне ставлення*.

Цінностями виступають найбільш значимі для людини речі; властивість предмета або явища, яка має певне значення для людей у культурному, суспільному або особистісному відношеннях. Цінності - це загальноприйняті переконання відносно мети, до якої людина повинна прямувати. Вони лежать в основі звичаїв та моральних норм, прийнятих у даному суспільстві. На кожному етапі розвитку суспільства створюється певний комплекс і структура цінностей. Вони сприяють перетворенню соціальних норм, правил та ідеалів на особистісні принципи життєдіяльності.

Важливу роль у ціннісному ставленні людини до дійсності відіграють її емоційні переживання, пристрасті. Саме з емоційного ставлення виникає відчуття значущості явищ, суб'єктивне цінування їх. У свою чергу цінності надають емоціям глибини, значущості, перетворюючи їх у глибокі й стійкі почуття. Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності. Враховуючи це, можна визначити цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. Але цінністю є не тільки наше ставлення до об'єктивних речей, а й відношення з іншими які вибудовує людина, дружні, сусідські стосунки.

Існують різні класифікації цінностей залежно від логічної основи їх поділу. Зокрема, розрізняють загальнолюдські, національні, колективні, індивідуальні цінності; цінності віри, родинні, вітальні, пізнавальні, життєсміслові, матеріальні, духовні, етнічні тощо. Вчені виділяють такі групи цінностей: *вітально-біологічні*, пов'язані з підтриманням життя, здоров'я, благополуччя, *соціальні*, що характеризують статус і місце людини в суспільстві, сімейно-побутовій сфері, *етичні*, що витікають із прийнятого в суспільстві кодексу честі, естетичні, що інтегрують уявлення про ідеали прекрасного, краси та гармонії, *наукові*, пов'язані з пошуками істини об'єктивності, достовірності знання, *релігійні*, засновані на вірі у всевишнього і культури добра та милосердя [56]. До базових, загальнолюдських цінностей належать цінності життя, добра, свободи, користі, істини, правди, творчості, краси, віри. Підсумковою цінністю є благо як єдність істини (знання), добра (моралі) і міри. Благо виступає вищим життєвим орієнтиром людини, узагальнює в собі вищу життєву мету її існування і спосіб життя.

Не слід забувати, що духовні цінності мають свою специфіку, тобто суттєво відрізняються від матеріальних або практичних. Розрізнення матеріальних та духовних цінностей не є єдиним підходом у їх класифікації. Практичними називаються цінності, котрі відповідають меті виживання у вузькому та широкому значенні слова (їжа, дах над головою, організований

побут та відпочинок). Духовні цінності - це мета, пов'язана із реалізацією людиною особистої природи та значення, набуттям життєвих понять або правди[56].

Вчений В.Лях пропонує розрізняти цінності:

а) за змістом (насолода, користь, слава, влада, добро, щастя та ін.);

б) за знаком - позитивні та негативні - (слава - ганьба, користь - шкода та ін.) і таке інше. Однак розрізнення цінностей на духовні та практичні є фундаментальним. В ієрархії цінностей людини особливе місце займають гуманістичні цінності, завдяки їм людина здатна узгоджувати власні потреби і прагнення із потребами і прагненнями оточуючих людей, ставитись до інших людей як до найбільшої цінності на Землі.

Свій ціннісно-практичний світ людина вибудовує в процесі здійснення діяльності. Будь-який акт людської діяльності включає в себе ідеальний момент, під час якого складається задум цієї діяльності, її ідеальна мета, план реалізації, а потім життєвий смисл цієї діяльності – те, задля чого здійснюється вся дія. Саме цей аспект діяльності і характеризує цінність. Важливу роль у ціннісному ставленні людини до дійсності відіграють її емоційні переживання, пристрасті. Саме з емоційного ставлення виникає відчуття значущості явищ, суб'єктивне цінування їх. У свою чергу цінності надають емоціям глибини, значущості, перетворюючи їх у глибокі й стійкі почуття. Об'єднані в єдиний комплекс потреби, інтереси й емоційні переживання утворюють єдиний феномен цінності. Враховуючи це, можна визначити цінність як об'єктивну значущість явищ, ідей, речей, зумовлену потребами й інтересами соціального суб'єкта. Але цінністю є не тільки наше ставлення до об'єктивних речей, а й предмети, які знаходить людина для задоволення своїх потреб. Отже, цінності – це також і функція предмета задовольняти наші потреби. Маючи таку складну будову, цінності в процесі діяльності виконують роль останньої підстави для вибору цілей і засобів реалізації діяльності.

Національні цінності відображаються у менталітеті нації, стверджуються в органічній єдності із загальнолюдськими і іншими цінностями і у своєму

розвитку збагачують їх. На формування і розвиток цінностей впливають єдність і боротьба двох протилежних начал у людині – біологічного та соціального, протиріччя між потребами індивіда й суспільними інтересами.

Основними *національними* цінностями є: українська ідея, державна незалежність, патріотизм, готовність до захисту батьківщини, історична пам'ять, громадянська активність, пошана до національних символів, любов до рідної культури, мови, свят, традицій, пошана до Конституції України, протидія антиукраїнській ідеології, прагнення побудувати справедливий державний устрій, сприяння розвитку духовного життя народу, дбайливе ставлення до національних багатств, увага до зміцнення здоров'я народу України. Національні цінності українського народу виростають з його традицій та звичаїв, відображаються у народних піснях, прислів'ях, творах літератури і мистецтва[56].

Цінності особистого життя: пріоритет духовних цінностей, внутрішня свобода, особиста гідність, воля, мудрість, розум, здоровий глузд, лагідність, доброзичливість, правдивість, поміркованість, урівноваженість у особистих і громадських почуттях, гармонія душі та зовнішньої поведінки, етична вихованість, старанність, ініціативність, працьовитість, наполегливість, дотримання слова, точність, пунктуальність, самокритичність, ощадливість, вміння мовчати і слухати інших, шляхетність і відповідальність у стосунках з особами іншої статі, щедрість, допомога сиротам, хворим, захист знедолених, уважність до власного здоров'я, розвиток естетичних смаків, турбота про довкілля.

Щодо визначення такого поняття як толерантність, чітке термінологічне визначення досліджуваного феномена знаходимо у тлумачному словнику сучасної української мови: як поблажливість, терпимість до чийось думок, поглядів, вірувань, тощо [Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.). – 5-те вид. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005.– 1728 с., с. 1459].

Сучасна енциклопедія Є. Рапацевича містить розуміння означеної якості як “терпимість до різноманітних думок, неупередженість в оцінці людей і подій” [36].

Щодо визначення, міжетнічної толерантності вчені розглядають її як особистісну якість, яка базується на етнічній самоідентифікації та знаннях про культурну спадщину власного етносу; знаннях про світову національну різноманітність та етнічну різноманітність своєї держави; прагненні до міжкультурного діалогу та взаємодії на основі поваги, розуміння, рефлексії; бажанні особистості внести власний вклад у світове культурне надбання та своїм життям сприяти формуванню культури миру.

В глосарії В. Євтуха поняття «толерантність» визначено: “Міжетнічна толерантність (від лат. *tolerare* – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей” [10].

1.3. Соціально-педагогічна діагностика рівня вихованості доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку

Початковим етапом на шляху соціально-педагогічної діагностики була оцінка наявного рівня вихованості доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до представників інших національностей. Саме в цьому й полягала основна ідея проведеного нами експерименту, опис констатувального етапу якого наведено в цьому параграфі.

Зміст діагностичної роботи на першому етапі дослідження було направлено на опитуванні дітей, визначення критеріїв і показників вихованості доброзичливості у відношенні до людей інших національностей, якісній характеристиці рівнів вихованості цієї якості у старших дошкільників;

доборі комплексу діагностувальних завдань задля визначення вихідних рівнів вихованості досліджуваної якості.

У процесі роботи з дошкільниками віком 6 – 7 років було з'ясовано, що відповідати на відкриті запитання дітям складно. Діти відповідали на однозначні запитання, які передбачали відповіді —так, —ні, —не знаю, —інколи. В експерименті приймали участь дві групи дітей (контрольна 22 дитини і експериментальна -19 дітей старшого дошкільного віку).

На запитання —Що таке доброзичлива людина:

33,0 % дітей відповіли, що це людина яка має почуття;

2,7 % – це красива людина;

11,4 % вважають що це вихована людина;

15,6 % думають, що це коли вони подобаються, їх люблять і їм добре;

37,3 % дітей не відповіли на запитання і не знають такого слова взагалі.

Доброзичливими діти назвали рідних, друзів, дітей, привітних, добрих і вихованих дітей. За те, що люди не жадні, добрі, красиві, люблять і піклуються про них, їх назвали доброзичливими. Дошкільники знають чому вони доброзичливі до певних людей, бо з ними можна гратися, дружити, вони не жадні, мене доброзичливі з обов'язку, добрі та красиві, частина взагалі не відповіли на запитання. Себе, як доброзичливих людей, визнали більшість, а десята частина – не знали як відповісти, і деякі діти визнали, що інколи бувають недоброзичливими (злими).

Найбільш діти доброзичливі до: рідних, друзів, доброзичливі до тварин. Очевидно, що значна частина дітей вважають себе доброзичливими не дивлячись на те, що мають мінімум знань і уявлень про це явище. Це свідчить про те, що діти прагнуть говорити про себе лише позитивно, вони відкриті до зовнішнього впливу. Відповіді дошкільників на поставлені питання дозволили нам також одержати інформацію про базові моральні цінності дитини, об'єкти прихильності.

Нами були обрані *критерії оцінки виховання* доброзичливості– ознаки, на основі яких можна зробити висновок про рівні вихованості дитини, оцінити результати виховного впливу.

Ми вважаємо що знання про власну національну приналежність, вбрання, звички, традиції, національні символи та особливості культури інших національностей, збагачені емоційним змістом, є основами доброзичливого ставлення старших дошкільників до людей інших національностей. Процент однакових відповідей у контрольній та експериментальній групі виявився приблизно однаковим, що дає змогу рахувати результати опитування валідними.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав підстави стверджувати, що саме знання про доброзичливість та відповідні вчинки є найважливішими елементами виховання дошкільників доброзичливого ставлення до людей інших національностей, оскільки необізнаність у цій сфері ускладнює аналіз власної поведінки

Ми виокремили у працях вчених ключові показники доброзичливого ставлення до людини іншої національності, такі як *людяність, повага гідності, справедливість, відповідальність*.

Діагностувальне завдання «Знання національного костюма»(методика запропонована О.Карпенчук) [16], мало метою визначення рівня сформованості уявлень дітей про національне вбрання найбільш яскравих представників інших культур (китайців, індусів, японців, татар та ін.) та власного національного костюма (українського) (див. додаток Б-1, Б-2, Б-3).

Вибір саме цих національностей зумовлений інформованістю сучасних дошкільників, урахуванням їх суб'єктивного досвіду, що базується на знаннях, отриманих через ЗМІ, дитячі періодичні видання тощо.

Ми розклали перед дітьми картинки із зображенням обличчя дітей і національних костюмів, пояснювали завдання таким чином: «Ти знаєш, що кожна країна має власне національне вбрання. Сьогодні до нас в гості завітали

діти з різних країн – України, Білорусії, Китаю, Індії, Японії. Допоможи їм знайти їх національний костюм».

Діагностувальне завдання було диференційоване за трьома рівнями:

- низький (якщо дитина визначила 1-2 національних вбрання);
- середній (3–4 правильних відповіді);
- високий (дитина впізнала національні костюми усіх представлених країн).

У ході діагностування виявилось, що значна частка дітей в обох групах не знають національних костюмів інших країн, відповідно жодної відповіді не дало 7 дітей (17,7 %), один національний костюм впізнало дітей (20,2 %), два національних вбрання були відомі 31 (22,6 %) дошкільнику з обох груп .

Значна частина дітей без перешкод упізнала український національний одяг (17 дітей із 22, або 72,7% в контрольній та 14 з 19 73,6%). Більше того, вони поділилися, що у них вдома є також українське вбрання (віночки, вишиванки, національні сукні, гerdани, тощо), які одягають на різні свята.

Деякі діти перепутали китайський національний костюм, з японським, Незначна кількість дошкільнят (12,4 %) все ж таки знайомі з національним вбранням усіх запропонованих нами країн.

Наступна діагностична вправа проводилась таким чином: індивідуально для дітей пояснювали так: «Перед тобою сукупність картинок, на яких діти роблять хороші та погані вчинки. Тобі слід їх скласти пазли і помітити відповідною наліпкою гарний і поганий вчинок. Також тобі потрібно пояснити свої дії, чому ти вважаєш учинок хорошим чи поганим». (використовувались набори карток видавництва Ранок «Правильно неправильно» <https://www.ranok.com.ua/blog/pravylnno--nepravylnno-interaktyvni-nabory-rozvyvayuchy-pazliv-149.html>). На картках можна побачити зразки гарної поведінки і приклади поганих вчинків дітей. Дитина, поміркувавши, повинна зробити правильний вибір, складаючи пазли. В ігровій формі, на наочних прикладах дитина навчається гідно поводитися, спілкуватися, брати участь у бесіді. Крім того, малюк розвиває логічне мислення, дрібну моторику,

покращує мовлення. Ці набори можна використовувати для навчальних ігор з дітьми з особливими освітніми потребами, а саме із труднощами мовлення, адже з картками можна грати, використовуючи мову жестів, символів і наліпки з позначками «правильно» та «неправильно». Отже, набори цієї серії призначені для широкого кола дітей різного рівня підготовки і з різними здібностями. (додаток Б-2)

У протоколі до цього завдання, ми фіксували емоційні реакції дитини, її пояснення, моральну оцінку зображених на картинках учинків. Опрацювання отриманих даних відбувалось за такими рівневими характеристиками:

- дитина неправильно розкладає картинки (в одному блоці знаходяться картинки із зображеннями позитивних і негативних учинків), емоційні реакції неадекватні або відсутні (0 балів);

- дитина правильно розкладає картинки, але не може обґрунтувати свої дії, емоційна реакція неадекватна (1 бал);

- дитина правильно розкладає картинки та пояснює свої дії, емоційні реакції адекватні, але слабо виражені (2 бали);

- дитина пояснює свій вибір (взначає чому так вчиняє), емоційні реакції адекватні, яскраві, виявляються в міміці, активній жестикуляції (3 бали).

До цього завдання було визначено емоційні і діяльнісні критерії за такими рівнями:

- дитині важко виконати поставлені завдання (0 балів);
- розуміє зміст картинки, не повністю розкриває емоційний стан дітей зображених на картинці, не може дати відповідь на поставлені запитання (1 бал);
- розуміє зміст картинки, пояснює емоційний стан дітей, дає відповідь не на всі поставлені запитання (2 бали);
- розуміє зміст картинки та правильно пояснює емоційний стан однолітків, дає повні відповіді на поставлені запитання (3 бали).

Трє діагностичне завдання (Додаток Б-3) мало на меті виявлення відношення дітей один до одного у процесі спільної дії. Діти розфарбовували

малюнки користуючись одним на трьох набором кольорових олівців. У процесі розфарбовування дітьми ми звертали увагу на особливості поведінки дітей і відповідно до них розробили критерії оцінювання спрямованості міжособистісної взаємодії. Як і в попередніх завданнях, означені критерії допомогли виокремити три рівні – високий, середній і низький. - інтерес до дій партнера (не виявляє інтересу – 0 балів; швидше не виявляє інтересу, ніж так – 1 бал; швидше виявляє, ніж ні – 2 бали; виявляє активний інтерес – 3 бали);

- відповідь на прохання однолітка поділитись олівцями (не позичає олівців і не дозволяє брати свої – 0 балів; позичає олівці, але не дозволяє брати свої – 1 бал; ввічливо позичає олівці, але дозволяє брати свої не у всіх випадках – 2 бали; ввічливо позичає олівці та дозволяє брати свої – 3 бали);

- реакція дитини на заохочення та осуд партнера (нейтрально реагує на заохочення та осуд партнера – 1 бал; адекватно реагує на заохочення та обуренням реагує на осуд – 2 бали; адекватно реагує на заохочення та осуд партнера – 3 бали).

Ці показники відображають найбільш істотні характеристики міжособистісних взаємин: зацікавленість і доброзичливість, здатність допомогти та поступитись іншому; розділити з іншим його успіхи та невдачі.

Емоційний критерій демонструє ціннісну орієнтацію дітей дошкільного віку. Саме цей критерій є головним показником вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей.

Результати сформованості вихованості якості доброзичливості дошкільників узагальнено у таблиці 1.1. крім того, на рисунку 1.1.унаочнено рівні вихованості доброзичливого ставлення дошкільників до людей інших національностей на констатувальному етапі експерименту.

Таблиця 1.1

Рівні вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей у дітей дошкільного віку
(констатувальний етап)

Рівні вихованості	Критерії вихованості доброзичливого ставлення
-------------------	---

доброзичливого ставлення до людей інших національностей у дітей дошкільного віку	до людей інших національностей у дітей дошкільного віку					
	знанієвий (%)			емоційний (%)		
	високий	середній	низький	високий	середній	низький
Група експериментальна	2,0	27,0	71,0	12,1	39,0	48,9
Група контрольна	4,3	28,6	67,1	2,0	31,0	67,0

Рівні вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей у дітей дошкільного віку за знаннієвим критерієм ми представили на рисунку 1.1.

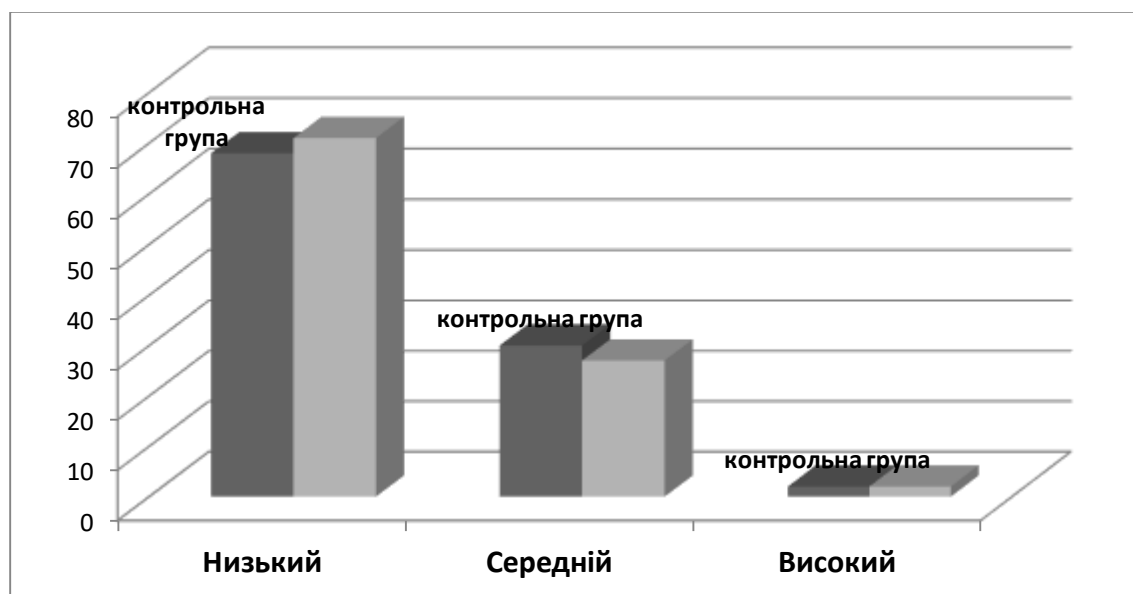

Рисунок 1.1. Рівні вихованості доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) групи.

З метою більшої конкретизації соціально-педагогічної діагностики рівня вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей у дітей дошкільного віку, наводимо програму педагогічного спостереження яке

відбувалося в серпні та жовтні місяці відповідно до календарного тижневого планування у закладі дошкільної освіти (див. табл. 1.2).

Таблиця 1.2.

Програма педагогічного спостереження в процесі проведення
констатуючого експерименту

1.	Об'єкт	Діти дошкільного віку старша група (контрольна та експериментальна)
2.	Мета	визначення рівня вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей
3	Завдання	Визначення критеріїв визначення та рівнів вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей, визначення найважливіших моментів виховання ціннісного ставлення до людини та стиль емоційного реагування; з'ясування мотивації ціннісного ставлення до людини іншої національності.
4.	Місце спостереження	заняття, осередки гри та спілкування, виховні заходи, свята, ін..
5.	Кількість спостережень	п'ять різноманітних виховних ситуацій, щоденні спостереження, на основі яких з'ясовують середню підсумкову рівня вихованості ціннісного ставлення до людини кожного учня.

Результати порівняння показників основних критеріїв вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей свідчать про незначні відхилення у вибірках контрольної і експериментальної груп, що дозволяє нам планувати у майбутньому формувальний етап експерименту. У результаті проведених бесід було зібрано достатню кількість фактів, що стосуються виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей. Нами були сплановані бесіди на заняттях та перелік ігр на допомогу вихователю які наведені у додатках та алізуються у другому розділі.

РОЗДІЛ 2

Педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку

2.1. Обґрунтування педагогічних умов виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку

Педагогічними умовами за визначенням дослідників є зовнішні стосовно особистості дитини обставини середовища, виховання що сприяють становленню її доброзичливості. Визначення педагогічних умов у процесі виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей пов'язане з реалізацією виховних принципів, що сприяють цілісності та ефективності освітнього процесу дошкільного закладу. Цими принципами, вважають вчені, є принцип *народності*, мультикультурності, *інтерактивної взаємодії*, рефлексивної позиції. Дотримання цих принципів уможливорює педагогічні умови успішного виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей, а саме:

- систематичної роботи з виховання у дитини національної самоідентичності та розуміння поняття толерантності як рівності всіх без винятку;
- систематичного впровадження інтерактивних методик виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей на заняттях у закладі дошкільної освіти на емоційній основі.

За твердженням К. Романюк це передбачає щоденний процес співпраці між дітьми, батьками, сім'ями та педагогами. На думку вченого, освітній процес у закладі дошкільної освіти повинен передбачати:

- вивчення дітьми їх власного культурного надбання;
- пізнання культурної спадщини людей, відмінних від них;
- використання ігор, матеріалів, конкретного досвіду, які руйнують стереотипи;

- розвиток у дітей вміння вбачати радість і задоволення від різноманітності, навчити їх цінувати та шукати відмінності;

Як зазначає дослідниця, діти дошкільного віку вчаться шляхом набуття конкретного досвіду, тому виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей необхідно здійснювати шляхом взаємодії дошкільнят як з дітьми та людьми одного етнічного походження, так і представниками різних етнічних меншин[35].

А для того, щоб дитина усвідомила власну етнічну приналежність, вона повинна бачити себе, свою сім'ю та етнічну меншину презентованою у щоденному житті освітнього закладу (на плакатах, інформаційних дошках для батьків, фотографіях, книжках). Вчені Р.Голлоб, П.Крапф наголошують, що іграшки та ляльки дітей також повинні представляти представників різних рас, а фотографії та книжки, які діти розглядають, мають відображати міжрасову взаємодію [30].

Принцип *народності* виховання передбачає формування національної самосвідомості як провідної риси особистості, виховання любові до рідної землі, свого народу, його культурно-історичної спадщини, усіх народів що населяють Україну.

Як зазначає М.Стельмахович, здійснення цього принципу відбувається шляхом раціонального поєднання ідей наукової та народної педагогічної культури [42].

Дієвість цього принципу обумовлюють: чітке визначення мети на кожному етапі виховання; відповідність виховних завдань реальним подіям, що відбуваються у світі, країні, найближчому оточенні; регулярне використання засобів етнокультури у виховному процесі ДНЗ чи поза ним; моделювання інноваційних педагогічних технологій та народно педагогічного досвіду; прищеплення дітям моральних чеснот – працьовитості, гуманності, відповідальності, принциповості, шляхом від елементарних поведінкових умінь до моральних переконань, заснованих на усвідомлених етичних поняттях [46]. Даний принцип вимагає також від педагога виховання

толерантної особистості через виховання у неї етнокультурної компетентності, а також врахування соціальних реалій (особливостей економіки, політики, духовності суспільства).

Процес виховання у дітей дошкільного віку до людей інших національностей не можливо без врахування принципу *діалогічності* (за І. Бехом) [2]. Його втілення передбачає сприйняття унікальності, рівності партнерів по педагогічній взаємодії. Особливої вагомості вказаний принцип набував у процесі діалогу, в ході якого зверталась увага на активну інтерпретацію поглядів та переконань іншого, щирість і взаємоповагу один до одного, незважаючи на відмінності у віці, життєвому досвіді та соціальних ролях вихователя й дитини. Означений принцип потребує дотримання таких педагогічних правил: проблеми у спілкуванні та стосунках дітей слід вирішувати разом з ними; успіху у взаєминах з людьми дитина досягне лише на основі власного усвідомлення такої необхідності. Визначальним стартом в особистісному розвитку дитини є виховання її доброзичливого ставлення до навколишнього світу, людей, надання дошкільнику певної свободи дій, тренування дитячої самостійності у процесі навчання і виховання.

У дошкільному навчальному закладі основи, які дитина зможе використовувати у різних видах діяльності, закладаються через організаційні форми взаємодії. Колективні форми роботи педагога з дітьми дошкільного віку досить різноманітні. Найчастіше застосовують, свята, родинні зустрічі, конкурси, спільна творча діяльність, ігри тощо. Вихователі здійснюють роль радника і помічника, просто учасника, що демонструє дітям приклад виконання завдання.

Дуже важливим є усвідомлення дитиною моральних законів, і тому найбільш успішними є інтерактивні методи, що і забезпечують відповідну особистісну позицію дитини. Дуже важливим є організація роботи з вирішення конфліктів, і тут помилкою вихователів є намагання попередити виникнення конфлікту інтересів чи бажань, суперечок між дітьми, прагнення розв'язати проблемну ситуацію за них, з позицій нашого дорослого досвіду. Саме

подолання труднощів, розв'язання проблем створюють найсприятливіші умови для дорослішання, формування дошкільної зрілості.

Інша педагогічна умова ефективного вирішення проблеми виховання міжетнічної толерантності дітей – збагачення змісту виховання дітей засобами етнокультури. Обмеженість етичних знань, відсутність життєвого досвіду, прикладів ціннісного ставлення до людей, високої моральності призводять до зубожіння духовного світу особистості, яка зростає.

Життєві уявлення дітей відображають їхній маленький життєвий досвід, несформованість моральних уявлень, ідеалів. Усе це ще раз переконує у необхідності організації такої виховної роботи, що розширювала б морально-етичний світогляд молодших школярів та визначала їхнє ставлення до інших людей. Така організація можлива за дотримання визначених педагогічних умов, а саме:

- систематичної роботи з виховання у дитини національної самоідентичності, збагачення змісту виховання дітей засобами етнокультури та розуміння поняття толерантності як рівності всіх без винятку;
- систематичного впровадження інтерактивних методик виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей на заняттях у закладі дошкільної освіти на емоційній основі.

Подання матеріалу (характер його подання) на заняттях у дошкільних закладах має: - виявити власний досвід дитини; - виклад знань має бути направлений на збагачення наявного життєвого досвіду кожної дитини; - формування ціннісних орієнтацій має відбуватися з урахуванням дихотомічного принципу (уявлення про ціннісні оцінки формується на порівнянні дихотомічних пар цінностей: добро-зло, щедрість-жадібність, і.т.п.).- матеріал повинен бути організований так, щоб дитина мала можливість вибору при виконанні завдань, розв'язанні задач (створення колізійних ситуацій); - необхідно забезпечувати контроль і оцінку тих трансформацій, які здійснює дитина, засвоюючи матеріал; освітній матеріал повинен забезпечувати реалізацію рефлексії, як оцінки суб'єктної діяльності.

Перелічені умови реалізуються в різноманітних педагогічних технологіях. При цьому обов'язково враховуються індивідуальна вибірковість учня до змісту, вигляду та форми навчального матеріалу, його мотивація, прагнення використовувати отримані знання самостійно, за власною ініціативою, в ситуаціях, не заданих навчанням.

2.2. Упровадження методики виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку

На основі результатів діагностувального експерименту, що проводився в закладі дошкільної освіти, нами була запропонована методика роботи з виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей. Вона передбачала систему занять з поглиблення рівня знань дітей про рідний край, держави, національні костюми символіку права та чесноти людей у різних країнах.

Загальновідомо, що правильне налаштування дітей на заняття забезпечує успішне оволодіння новою інформацією, підтримує пізнавальний інтерес та створює на занятті сприятливе емоційне тло. Цього принципу дотримувались й вихователі експериментальних груп. Традиційно заняття розпочиналось із віршів-привітань: “Діти дружно всі живуть...”, “Про що виспіває струмок?” та “Усміхнися всім навколо...” (А. Костецький), “Знають всі: коли є друг...”, “Доброго ранку сонце привітне!...”, “Я всміхаюсь сонечку...” (М. Познанська) “Наш садок!” та ін..

Зазвичай після привітання застосовувався прийом “Подаруй сусідові усмішку!” (діти обертаються до своїх товаришів ліворуч та праворуч й усміхаються). У ході роботи зауважили, що цей прийом знімає напруження у сором'язливих дітей, сприяє зміцненню міжособистісних взаємин.

Під час читання різноманітних художніх творів раціонально стимулювати дітей до пригадування вже вивчених прислів'їв, узагальнень, пояснень значень

складних слів задля засвоєння морального уроку з художнього твору та прислів'я.

Виявлено, що особливої уваги в роботі педагогів в процесі формування етнокультурної компетентності та міжетнічної толерантності заслуговує казка, яка є “епічним твором народної словесності, в якому відображено вірування, погляди та уявлення народу у формі структурованої, хронологічно послідовної сюжетної оповіді з чіткою композиційною будовою. Мета ознайомлювально-когнітивного етапу – сформувати початкові духовно-моральні уявлення про міжетнічну толерантність як загальнолюдську цінність, допомогти набуті знання необхідні для виховання міжетнічної толерантності. Зміст виховання виявляється в усвідомленні реальних ситуацій, мотивації, що включає рефлексивне мислення і свідомість, а також співставлення предмету пізнання зі своїми знаннями й уявленнями, включаючи цей предмет у систему причинно-наслідкових зв'язків, на основі яких можливе його пояснення та прогнозування, інтерпретація і оцінка.

На цьому етапі на вихователя покладена мета – формування фактичних уявлень дітей про сутність міжетнічної толерантності (орієнтація на позитивну взаємодію, самоконтроль, усвідомлення результату вчинків), знань про цінності (доброта, терпимість, любов, милосердя, повага до особистості іншого і т.ін.); про комунікативні потреби у спілкуванні з іншими; про природу конфліктів, їхню профілактику та запобігання; про права людини в рамках толерантної культури (допустиму поведінку у рамках моральних норм); про своєрідність інших.

Доцільними методами організації діяльності дітей є читання й обговорення творів моральної і полікультурної спрямованості, обговорення моральних дилем, мультимедійні презентації, демонстрування фотоілюстрацій, бесіди.

Дуже важливо сформувати у старших дошкільників здатність до самоаналізу, самооцінки та самоконтролю, навички самоорганізації, усвідомлене виконання суспільних правил, вміння контролювати свої слова, вчинки, дії. На цьому етапі має значення розвиток вміння дітей виявляти

витримку, терплячість, здійснювати саморегуляцію, стримувати роздратованість. Важливо спонукати дітей до емпатії, любові, поваги, зацікавлення. На цьому етапі було впроваджено педагогічну умову – збагачення змісту виховання старших дошкільників засобами етнокультури.

Ефективним на даному етапі виявилось вивчення прислів'їв і приказок, читання й аналіз українських народних казок, казок інших народів, творчі вправи, моделювання ситуацій, ігри морально-етичної спрямованості.

Герої соціально- побутових казок – вихідці з різних соціальних прошарків, однак позитивні персонажі здебільшого з народу, які завдяки власному розуму, винахідливості, доброті та щедрості завжди одержують перемогу. У казках про тварин, їх герої у алегоричній формі відображають різні людські якості та характери, часом діаметрально протилежні. Тобто, казки у привабливій формі підказують дошкільникам, як слід жити, щоб бути не тільки добрим до себе, але й до інших приносити користь своїй країні.

В подальшому ми формували в дітей уміння і навички конструктивної міжетнічної взаємодії, толерантного спілкування й поведінки з представниками інших культур, толерантна поведінка у щоденному житті (у садку, на прогулянці, вдома).

На даному етапі керувалися твердженням, що міжетнічна толерантність як особистісна якість є регулятором поведінки дітей, а це не випадкове епізодичне явище, а стійка особистісна якість, яка виявляється у відносинах з оточуючими людьми. Діти старшого дошкільного віку здатні підпорядковувати мотиви своєї поведінки та діяти відповідно до моральних норм.

В практику роботи виховатлів впроваджувались вправи на оволодіння дітьми способами позитивної взаємодії, на створення позитивних настанов у свідомості вихованців, зниження рівня тривожності, закріплення й впровадження дітьми набутих знань і вмінь у життєві ситуації, закріплення позитивних емоційних контактів і зв'язків. У цьому аспекті дієвим є розвиток таких умінь: уміння слухати та поважати думку співрозмовника, коректно вести міжособистісну суперечку та дискусію; комунікативні вміння, готовність

людини до співжиття з іншими людьми, спільнотами, вміння зрозуміти і сприйняти їх такими, як вони є (С.Кулачківська) [22]; оцінка ситуації взаємодії, вибір, реалізація і рефлексія власної моделі поведінки на основі толерантності: співпраця, відмова від примусу, допомога, любов, поступливість (емоційно-позитивне ставлення до людей, прагнення до узгодженості позицій, збереження доброзичливості).

Так, у рамках теми “Я – маленька людина” дітям загадували загадку про найважливішу людину на Землі, “яка поки ще дитина, але дуже добра й хороша, старанна у справах, радіє, коли може бути корисною і потрібною для мами й тата”. Дошкільники доходили висновку, що кожен із них і є тією найважливішою людиною. Вихователі роздали дітям люстерка та пропонували розглянути своє відображення. Так діти усвідомлювали, що кожна людина (дитина) є особливою, несхожою на інших зовнішністю і характером. Логічним продовженням теми слугувала колективна гра “Мої почуття”. На занятті “Кожний привабливий по-своєму”, де тривало ознайомлення дітей з власними особливостями та якостями, колективно виконували гру “Який ти?”. Гравець, який отримував м’яча, повинен був сказати про себе кілька слів (добрий, веселий тощо). Діти по-різному характеризували себе: “Я – сором’язлива” (Катя П.), “Я – хоробрий” (Саша Г.), “Смішна” (Аліса М.), “Розумна, багато знаю” (Аня В.). Таким чином, кожен з дітей довідався про особливості однолітків, а також отримав підстави для самоповаги й позитивного самосприйняття. Діти експериментальних груп не залишилися байдужими і після прочитання казки В. Сухомлинського “Хризантема і цибулина”, після аналізу якої дійшли узагальнення, що головне – не зовнішній вигляд людини, а її добрі вчинки, користь, яку вона приносить людям.

Також зміст діяльності у аспекті емоційно-емпатійного розвитку дітей передбачав використання вправ, запропонованих К.Романюк. Це ули, зокрема, вправи “Вгадай емоцію”, “Лото настроїв”, етюди на вияв різних емоцій, “Назви схожі”, “Малюємо настроїв” [35]. Спостереження засвідчили, що

після означених вправ діти стали більш уважнішими один до одного, могли зрозуміти іншу дитину, коли та була засмучена чи плакала, бачили наслідки своїх учинків за емоціями інших дітей.

Розвитку етноідентичності дітей сприяли тематичні заняття “Національні символи”, “Земля, де народились і ростем”, “Мандрівка Україною”, “Київ – славетне місто-столиця”, “Моє рідне місто” тощо. Заняття за темою “Свою мову знай, інші – поважай” допомагали дітям усвідомити, що кожна мова милозвучна й красива для людей, що є її носіями, цінна як культурне надбання (див. додаток Е). Спільно з дітьми обговорювались і вивчались прислів'я про рідну мову (“Слово до слова – зложиться мова”, “Птицю пізнають по пір'ю, а людину по мові”, “Хто мови своєї цурається, хай сам себе стидається”, “Рідна мова – не полова: її за вітром не розвієш”, “Слово до слова – зложиться мова” і т. ін.).

Також дітям демонстрували світлини та ілюстрації з культурними, природними і національними пам'ятками України, що викликало гордість у дітей за свою Батьківщину. Зокрема, ілюстрації “Михайлівський собор”, “Кам'янець-Подільська фортеця”, “Український костюм”, “Лялька-мотанка”, “Рушник” та ін.

На цьому етапі знайомили дітей із глобусом, показуючи на мапі Україну та держави, що межують з нею. Ознайомлення дітей із життям та культурою інших народів відбувалося також з допомогою бесід і розповідей. Педагоги розповідали старшим дошкільникам, що у світі існує багато різних народів і в кожного своя культура, релігія, звичаї. Найбільше цікавило дітей, чому в деяких народів шкіра темніша, ніж в українців. Вихователі пояснювали, що організм людини здатний пристосовуватись до умов, в яких ми живемо. Тому темний колір шкіри є захистом людей від сонця. Здивування дітей викликало й той факт, що в людей, які жили в умовах постійного холоду й морозу, очі поступово звужилися. Було продемонстровано низку фотоілюстрацій “Кімоно”, “Індійське сарі”, “Одяг племені Масаї”, (ознайомлення з національним одягом); “Сфінкс”, “Велика Китайська стіна”, (ознайомлення дітей із пам'ятками архітектури різних країн); “Димківська іграшка”, “Нецке”, “Лялька-мотанка”

(народна іграшка різних народів). Показ ілюстрацій супроводжувався поясненням вихователя. Вихователі на цьому етапі прагнули усвідомлення дітьми, що незважаючи на відмінне етнокультурне походження, різницю у зовнішніх рисах, релігійних чи світоглядних переконань, усіх людей об'єднує любов до батьківщини, гордість за неї, бажання мирного й щасливого життя. Дійовим засобом формування громадянськості молодших школярів стали ігри громадянського спрямування, зокрема сюжетно-рольові, «Засідання комісії з прав дитини», «Давайте сперечатися», «Я маю право», «Я не повинен», «Моє ім'я», «Я маю право, отже я зобов'язаний», «Права дитини», «Скривджені герої казок», читання та обговорення оповідань морального змісту. Попри діяльність, спрямовану на оволодіння знаннями полікультурного характеру, прагнули зміцнити знання дітей про загальнолюдські моральні якості: повагу, доброзичливість, толерантність, скромність, чесність тощо; навчити диференціювати добрі й погані вчинки однолітків та дорослих.

Позитивних результатів у цьому аспекті роботи домоглися з допомогою казок і оповідань В. Сухомлинського “Кожна людина повинна”, “Добре слово”, “Скажи людині “Здрастуйте!””, “Горбатенька”, “Хлопці розважаються”, “Любов і жорстокість”, “Гавеня і Соловей”; Ф. Мусаджанова “Доброта”, [41].

Зазвичай, педагоги читали дітям оповідання, після читання пригадували імена персонажів, їхні особистісні якості, робили узагальнення щодо вчинків (позитивних і негативних), про які йшла мова. На цьому етапі залучали також дітей до участі в іграх та інсценівках за мотивами казок різних народів. Разом з дітьми вивчалися прислів'я й приказки морально-етичної спрямованості, що, водночас, слугувало апробацією однієї з викоремлених педагогічних умов.

На наше переконання, дуже важливим є формування у дітей старшого дошкільного віку розуміння цінності іншої людини, без чого немислиме виховання міжетнічної толерантності. Йдеться про знання дітей, які втілюються у відповідне ставлення до оточуючих однолітків і дорослих, незалежно від того чи це співвітчизники, чи представники інокультур.

Вирішення цього важливого аспекту полягало у використанні творчих вправ. Як засвідчили подальші спостереження за дітьми під час виконання пропонуваніх творчих вправ, вони сприяли формуванню у дошкільників прихильного ставлення, інтересу до оточуючих, переконання у наявності в кожного особливих рис характеру та індивідуальності, розвивали креативність і творчі здібності. Використовували різновекторні творчі вправи “Мій смішний портрет”, “Що я люблю?”, “Коли мені добре”, “Якби я...”, “Улюблена іграшка”, “Чарівний стілець”, “Малюємо одне одного”, “Розповідь про друга”, “Чарівне слово”, “Учимося піклуватися”, “Приділяємо увагу”, Тема: Я та люди навколо мене

На наше переконання, дуже важливим у міжособистісних взаєминах є розуміння емоційного стану співрозмовника, партнера по взаємодії. Не менш важливим є й контроль власних емоцій, вміння стримувати надмірні емоційні вияви. Це прагнули донести й до дітей.

З метою формування здатності дітей до емпатії, ми використали ряд тренінгів та вправ. Наводимо приклади таких вправ :

Вправа “Обери емоцію”.

Її сутність полягала в тому, що вихователі зачитували дітям певну ситуацію, а дошкільники отримували завдання із картинок-смайликів обрати ту, яка найкраще характеризує емоційний стан героїв.

Мета: Збагатити знання дітей про чесноти навколишніх людей та шанобливе ставлення до них; викликати бажання різними способами вшановувати дорослих та однолітків; поповнити знання дітей про способи вияву поважливого ставлення до інших людей; сформувані твердження, що інших шанують не за зовнішні ознаки, а за моральні якості та вчинки. Вважали необхідним використання імітацій (виконання певних простих відомих дій, які відтворюють, імітують будь-які явища навколишньої дійсності. Дітям було запропоновано ситуації: “Уяви, що ти на вулиці зустрів(ла) людину (дитину) з іншої країни, котра приїхала вперше у це місто. Як будеш діяти?” або “Ти граєшся у пісочниці. До тебе підійшов хлопчик з іншої країни, усміхається. Як

будеш діяти? Підеш гратися з ним? Як гадаєш, з якої країни завітав хлопчик?”. Таким чином, педагог з дітьми продумував хід імітаційної ситуації, допомагав вихованцям розвивати уяву та прогнозувати власну поведінку.

Вправа: Повага до людей: що це?

Мета: Ознайомити дітей з поняттям “повага” та способами вияву поваги до інших на основі ситуацій повчального характеру, вправляти дітей у вияві поваги один до одного, розвивати моральні якості дітей, виховувати товариське ставлення один до одного та оточуючих.

ХІД

1. Організаційний момент.

Діти, сьогодні на нас чекає дуже цікаве заняття. Проте, перш ніж ми почнемо, давайте скажемо привітання:

Знають всі: коли є друг,

Все світлішає навкруг,

Якщо сам не підведеш,

Друзів більше ти знайдеш. (заняття та виховні заходи с. 137 “Пісня про дружбу”)

2. Вступна частина (сюрпризний момент, повідомлення мети, розв’язання проблемних ситуацій (тренінг поведінки у типових ситуаціях спілкування), гра або ігрова вправа.

Поважати іншу людину означає всім своїм виглядом показати, що вона подобається вам, що ви раді зустрічі з нею. Для цього частіше усміхайтесь, використовуйте “чарівні” слова, пропонуйте свою допомогу, співчуйте тощо.

Діти, розповім вам історію про Тетянку і Дмитрика та їх друзів із дитячого садка. Подивіться, вони зображені на цій картині. Зверніть увагу, які красиві іграшки в них, світле і просторе приміщення. Проте діти чимось засмучені. Зверніть увагу, дівчинка ось-ось заплаче, а хлопчики дивляться з-під лоба, начебто чимось ображені.

- Як ви гадаєте, що відбувається?

Вихователь вислуховує різні варіанти, які наводять діти.

Вихователь. Усі біда в тому, що ніяка спільна справа в них не виходить. Починають гратися, але не можуть справедливо розподілити іграшки і обов'язково посваряться; збираючись на вулицю, починають штовхатися і обов'язково хтось розплачеться. Буває й так, що в когось не виходить малюнок чи поробка, а всі замість того, щоб поспівчувати чи допомогти, починають зловтішатися.

Запитання до дітей:

1. Як ви гадаєте, у чому тут справа? (Чому так відбувається? Чому діти не можуть дружно гратися?) Діти називають різноманітні причини, вихователь погоджується з ними, водночас підводить до наступного запитання.

2. Чи можна стверджувати, що діти сваряться, б'ються тому, що не 4. За що ви поважаєте інших людей? Вихованцям потрібно нагадати конкретні ситуації, у яких знайомі їм дорослі чи діти робили добрі справи і заслужили шанобливе ставлення.

5. Як ви демонструєте (показуєте) своє шанобливе ставлення до людини.

Давайте ми разом повчимося виявляти один до одного поважливе ставлення і пограємо в гру “Усміхнись і скажи “чарівне” слово.

Зміст гри. Діти сидять у колі і по черзі один до одного доторкаються долоньками, передаючи свою повагу, і говорять поштиві слова. Зокрема, може бути використаний такий умовний перелік слів: “спасибі”, “дякую”, “прошу вас”, “будь ласка”, “вибачте”, “дозвольте”, “перепрошую”, “будьте добрі”, “ласкаво прошу”. Гра триває доти, доки звучатимуть слова.

Той, хто знає найбільше таких слів, отримує титул – “Принц чародій” (дитині вручається корона та “чарівна” паличка). Цього дня їй надаються особливі права, наприклад, до кого вона торкнеться паличкою, має сказати “чарівне” слово, рухом палички може зупинити сварку, розпочати гру чи змагання.

Гра “Обери картинку”

Зміст гри. Кожна дитина отримує набір з картинок, де є сюжети, зміст

яких можна розцінити як прояв шанобливого чи нешанобливого ставлення до інших. Дітям пропонується розкласти картинки на дві купки: в одну, де зображені прояви шанобливого, уважного, прихильного ставлення; у другу – неуваги, недобррозичливості, грубощів тощо. Далі пропонується пояснити принцип поділу. Якщо хтось з дітей відчуває труднощі з трактуванням сюжету, варто залучити для допомоги інших. У разі потреби дорослий допомагає дітям виділити зміст поштивого ставлення за допомогою навідних запитань, підказок, власного пояснення.

4. Заключна частина: підведення підсумків заняття – виведення морального правила, формування логічного узагальнення.

Сьогодні на занятті ми дізнались з вами що таке повага до інших і як слід її проявляти у наших вчинках. Пам'ятайте: як ви ставитеся до людей, так вони ставитимуться до вас! А щоб закріпити ваші вміння і знання на закінчення пограємо в мовленнєву гру “Продовжи речення”

Орієнтуючись на попередньо використані картинки, діти продовжують речення: “Поважати іншу людину означає... дарувати квіти, говорити компліменти, співчувати, говорити “чарівні слова”, поступатися місцем тощо”.

Отже, сигналом вашого доброго, шанобливого ставлення до іншої людини завжди є добре слово та гарний вчинок. Кожній людині приємно почути комплімент – приємні слова про себе.

Ефективним засобом впливу на знаннієвий компонент ціннісної сфери є загадки, прислів'я та приказки про свою державу, про Батьківщину, життя козаків, про рід і родину, рідну мову, про громадянські чесноти. У процесі експериментальної роботи учні не лише вивчали прислів'я, які були у підручниках, а й добирали свої.

На емоційний компонент виховання доброзичливості діяли інтерактивні методи, які передбачали спільну групову роботу, моделювання, дискусії, індивідуальні та групові (аналіз ситуації; спрощене судове слухання; асоціативний куц; незакінчені речення). Почуття толерантності, уміння

рахуватися з думкою іншого, здатність відстоювати свою думку, уміння працювати в колективі розвиває така форма роботи, як дискусія.

Створення ситуацій морального вибору передбачало розвиток у дітей комунікативних навичок, уміння слухати іншого, висловлювати власну точку зору, визнавати право іншого на власну думку.

Для того, щоб дитина навчилася дотримуватися правил поведінки і соціальних вимог можна:

- примусити її робити так, як вимагають дорослі;
- сформувати у дитини свідоме ставлення до норм поведінки;
- поєднати самостійність, ініціативу дитини з вимогливістю до неї і допомогою їй.

Перший шлях найменш перспективний. Тому що після того, як зникає дорослий, який висував вимогу, дитина намагається зробити протилежне до того, що її примушували робити. Два наступні шляхи можна зобразити за допомогою такої (рис. 2.1.) схеми:

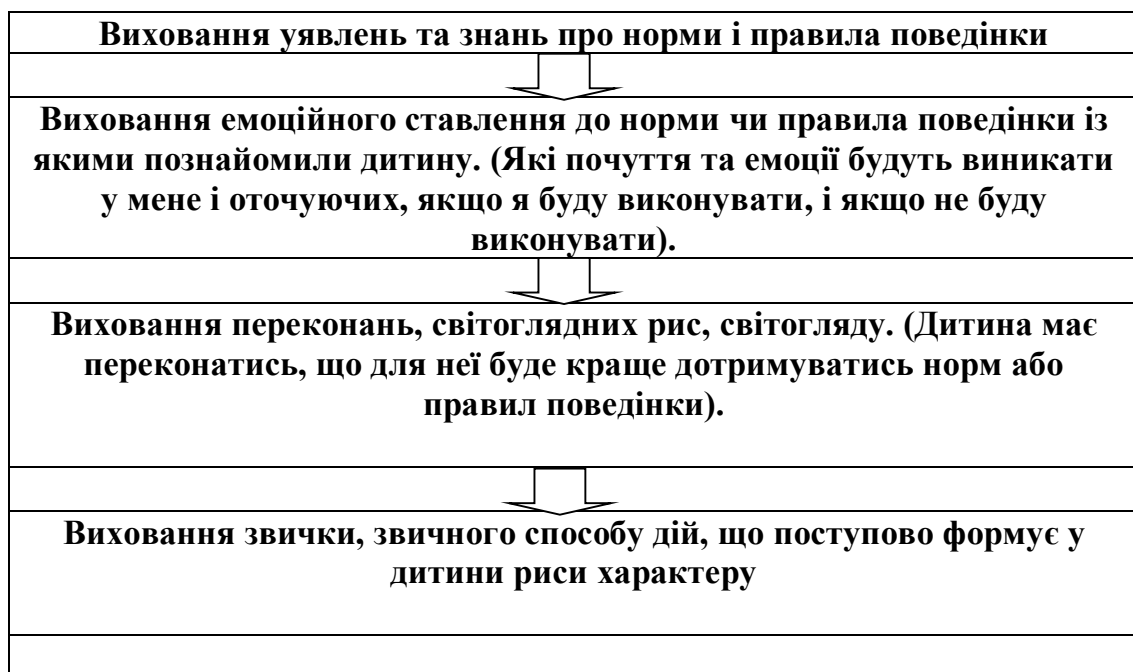

Рис. 2.1. Шляхи виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку

Дуже часто вихователі не приділяють належної уваги деяким етапам. Їм здається, що дитина сама має знати або здогадуватися про переживання інших людей. Лише сформувавши емоційне ставлення дитини ми можемо перейти до переконання.

3. Прослухайте оповідання «Щедрість і жадібність» за Робертом Ротенбергом і поділіться своїми думками щодо прочитаного.

— Що із прочитаного було вам знайоме?

— Що нового ви дізналися?

— Що таке щедрість? Наведіть приклади.

— Розгляньте малюнки на с. 73. Про що вони розповідають?

4. Практичне завдання для вихователя:

— Улаштуйте в групі куточок дружби. Виготовте з паперу «кишеньки» з іменами дітей. Наклейте на великий аркуш. До «кишеньок» можна покласти смайлики з подякою за щось, вітання з днем народження, іншим святом або просто зі словом «Молодець!».

Так, використовуючи вправу «У мене у черевичку камінчик...» вихователь може діагностувати емоційний стан дитини, з'ясувати труднощі, що заважають їм почуватися комфортно, визначити чому дошкільник не можуть зосередитися на занятті.

«Несподівані малюнки» (К. Фопель). Діти створюють спільний малюнок. Вони по черзі додають власні елементи: перший проводить лінію, другий продовжує сюжет довільно, тощо. Гра навчає дітей співвідносити, координувати та синхронізувати власні напрямки пошукової діяльності з тим особистим унеском, що його зробив кожен інший учасник [53].

Вправа «Цінуємо одне одного» (О. Хухлаєва) дозволяє перенести складну роботу з самооцінки в процес гри. На початку гри вихователь проводить бесіду про сутність понять «людяність», «відповідальність», «справедливість». діти, отримавши по три кружечки, розфарбовують їх блакитним, зеленим і фіолетовим кольорами. Блакитний дарують тому, кого вважають людиною людиною, його прізвище підписують на зворотні; зелений — най-

справедливішому; фіолетовий— найвідповідальнішому. Вихователь звертає увагу на те, у кого найбагатший урожай, а кому необхідно замислитися над виправленням ситуації[53].

ВИСНОВКИ

Вивчення теоретичних засад виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку та визначення педагогічних умов процесу дозволили зробити такі висновки:

1. Вивчення проблеми виховання доброзичливості як важливої якості особистості на засадах людських цінностей в теорії та практиці педагогічних досліджень дозволило з'ясувати, що проблемі дослідження сучасних вчених психологів, педагогів О.Максимової, К.Романюк, М.Шутової, О.Терещенко, К.Крутій, С.Кулачківської, Г.Лозко, Г.Біленької, Н.Лисенко, Н.Гавриш).

Аналіз психолого-педагогічної літератури, нормативних документів а також стану проблеми у теорії і практиці дошкільної освіти переконливо доводить та дає змогу констатувати, що в сучасних педагогічних дослідженнях питання формування доброзичливого, толерантного ставлення до людей інших національностей розроблено на достатньому рівні, але педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку не знайшли достатнього відображення у методичному доробку вчених.

- 2. Уточнено категоріальний апарат дослідження, а саме сутність поняття «національне самовизначення дітей дошкільного віку», «доброзичливість», «толерантність». У контексті проведення дослідження доброзичливість будемо розглядати як ставлення до духовних та матеріальних об'єктів, які історично змінюються, розвиваються і знаходяться у зоні іншої національної культури. Виховання доброзичливого ставлення дітей старшого дошкільного віку до людей інших національностей, вважають вчені – це процес цілеспрямованого формування особистісної якості, що передбачає розуміння, терпиме й доброзичливе ставлення до поглядів, звичаїв, традицій інших людей, незалежно від їхньої національної чи етнокультурної приналежності, та бажання взаємодіяти з ними.

У дослідженні орієнтуємось на таке розумінням доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей:

особистісна якість, що виявляється в розумінні та сприйманні інокультури, доброзичливому ставленні до представників інших народів та етносів, прагненні спілкуватися з ними на засадах гуманізму й терпимості.

Ми вважаємо що знання про власну національну приналежність, вбрання, звички, традиції, національні символи та особливості культури інших національностей, збагачені емоційним змістом, є основами доброзичливого ставлення старших дошкільників до людей інших національностей.

3. В процесі соціально-педагогічної діагностики було визначено критерії, показники рівні вихованості такої якості як доброзичливість у ставленні до людей інших національностей. Ми виокремили у працях вчених ключові показники доброзичливого ставлення до людини іншої національності, такі як *людяність, повага гідності, справедливість, відповідальність*. Аналіз психолого-педагогічної літератури дав підстави виявити *когнітивний* та *емоційний* критерії, оскільки саме знання про доброзичливість та відповідні вчинки є найважливішими елементами виховання дошкільників доброзичливого ставлення до людей інших національностей, оскільки необізнаність у цій сфері ускладнює аналіз власної поведінки. *Емоційний* критерій демонструє ціннісну орієнтацію дітей дошкільного віку. Саме цей критерій є головним показником вихованості доброзичливого ставлення до людей інших національностей. В процесі діагностики було з'ясовано, що найбільш діти доброзичливі до рідних, друзів, доброзичливі до тварин. Очевидно, що значна частина дітей вважають себе доброзичливими не дивлячись на те, що мають мінімум знань і уявлень про це явище.

4. Результати діагностики дозволили обґрунтувати педагогічні умови виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку. Визначення педагогічних умов у процесі виховання доброзичливого ставлення дітей дошкільного віку до людей інших національностей пов'язане з реалізацією виховних принципів, що сприяють цілісності та ефективності освітнього процесу дошкільного закладу. Цими принципами, вважаємо є принцип *народності*, мультикультурності,

інтерактивної взаємодії, рефлексивної позиції. Дотримання цих принципів уможлиблює педагогічні умови успішного виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей, а саме:

- систематичної роботи з виховання у дитини національної самоідентичності та розуміння поняття толерантності як рівності всіх без винятку;

- систематичного впровадження інтерактивних методик виховання доброзичливого ставлення до людей інших національностей на заняттях у закладі дошкільної освіти на емоційній основі.

Це свідчить про високий виховний потенціал інтерактивних методів виховання визначеної якості.

В процесі дослідження були виконані поставлені завдання та досягнута мета. Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів цієї проблеми, зокрема, системного вивчення та узагальнення потребує проектування та формуального експерименту з проблеми.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арцишевський Р.А. Світ і людина: / Р.А.Арцишевський. – К.: «АртЕк», 1996.-440с., іл. – Трансформація гуманітарної освіти в Україні., с. 73
2. Бех І. Д. Виховання особистості: у 2 кн. – Кн. 2 : Особистісно орієнтований підхід: науково-теоретичні засади : монографія / Іван Дмитрович Бех. – К. : Либідь, 2003. – 344 с. , с. 12
3. Базовий компонент дошкільної освіти
4. Виховуємо базові якості особистості старшого дошкільника в умовах ДНЗ : методичний посібник / Г. Беленька, Н. Гавриш, С. Васильєва, В. Маршицька, С. Нечай, Г. Орлова, О. Острианська, О. Полякова, В. Рагозіна, О. Рейпольська, Н. Шкляр; за заг. ред. Н. Гавриш. – Х. : Мадрид, 2015. – 22с.Електронний ресурс: Режим доступу.<http://lib.iitta.gov.ua/10041/1/2.pdf>
5. Вступні двері до християнської добронравності / Григорій Сковорода // Твори : у 2 т. – Т. 1. – К. : ТОВ Вид-во “Обереги”, 2005. – 2-ге вид., виправ. – С. 140–150. – (Київська б-ка давнього українського письменства. – Студії. – Т. 5).
6. Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К. :Либідь, 1997. – 376 с.
7. Декларація принципів толерантності, схвалена Генеральною конференцією ЮНЕСКО на її 28-й сесії в Парижі 16 листопада 1995 року. – 14 с.
8. Державна національна програма „Освіта (Україна ХХІ століття)”. [текст] / – К.: Компас, 1992. – 70 с.
9. Етнопедагогічні засади українського дошкільця : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. Лисенко. – Івано-Франківськ : Вид-во Плай ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. – 541 с.

10. Євтух В. Б. Міжетнічна інтеграція: постановка проблеми в українському контексті : навч. посіб. / В. Б. Євтух, В. П. Трощинський, Л. О. Аза – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський ун-т”, 2003. – 58 с.
11. Загальна декларація прав людини. – К. : Укр. правнича Фундація ; Вид-во “Право”, 1995. – 12 с. – (Серія : “Міжнародні документи ООН з прав людини”).
12. Закон України про дошкільну освіту / Про дошкільну освіту Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2628-14> Текст з екрану Стаття 7. Завдання дошкільної освіти {Абзац третій статті 7 із змінами, внесеними згідно із Законом [№ 5029-VI від 03.07.2012](#)}
13. Зростаємо громадянами. Розповідь про конституцію України : Навчальний посібник / [Надія Михайлівна Бібік](#), [Микола Максимович Ілляш](#). – К. : Веселка, 2000. – 87 с. с. 5-6
14. Ігнатенко П. Р. Виховання громадянина: Психолого-педагогічний та народознавчий аспекти : навч.-метод. посіб. / П. Р. Ігнатенко, В. Л. Поплужний, Н. І. Косарева, Л. В. Крицька. – К. : Ін-т змісту і методів навчання, 1997. – 252 с.
15. Інновації в дошкільлі. Програми, технології, проекти, ідеї, досвід : посібник на допомогу дошкільним працівникам / авт.-упор.: Л. В. Калуська, М. В. Отрощенко. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – 376 с.
16. Карпенчук С. Г. Теорія і методика виховання: навч. посіб. / С. Г. Карпенчук. – К. : Вища шк., 1997. – 304 с. : іл.
17. Конвенція про права дитини. – К. : Укр. Правнича Фундація ; Вид-во “Право”, 1995. – 32 с. – (Серія : “Міжнародні документи ООН з прав людини”).
18. Кононко О. Л. Виховання / О. Л. Кононко // Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – С. 87–88.

19. Кононко О. Л. Психологічні основи особистісного становлення дошкільника (системний підхід) / О. Л. Кононко. – К. : Стилос, 2000. – 336 с.
20. Котирло В. К. Розвиток гуманних почуттів дітей у спілкуванні з вихователем / В. К. Котирло // Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна, Ю. Приходько. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – С. 53–76. – (Сер. “Дитина замовляє розвиток”).
21. Крутій К. Л. Технологія формування полікультурної особистості (конспекти занять з українського народознавства з дітьми старшого дошкільного віку) / К. Л. Крутій, Н. І. Котій. – Запоріжжя : ТОВ “ЛПІС” ЛТД, 2010. – 220 с.
22. Кулачківська С. Є. Психологія розвитку доброзичливих стосунків між дітьми / С. Є. Кулачківська // Виховання гуманних почуттів у дітей / С. Ладивір, О. Долинна, В. Котирло, С. Кулачківська, О. Вовчик-Блакитна,
23. Культура народів світу: Комплект наочних посібників. Навчальне видання / ред. Н. О. Одарюк. – Х. : Вид-во “Світогляд”, 2011. – 28 окремих арк. – [У папці]. – (Серія “Демонстраційний матеріал”).
24. Кульчицька О. І. Розвиток моральних почуттів у дітей старшого дошкільного віку / О. І. Кульчицька // Дошкільна педагогіка і психологія: республік. наук.-метод. зб. – К.: Вид-во “Радянська школа”, 1968. – Вип. 4. – С. 73–80.
25. Лисенко Н. В. Дидактико-розвивальне середовище сучасного дошкільця в Україні / Н. В. Лисенко // Етнопедагогічні засади українського дошкільця : навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. Лисенко. – Івано-Франківськ : Вид-во “Плай” ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. – С. 220–320.
26. Лисенко Н. В. Ціннісні орієнтації української етнопедагогіки у виховних пріоритетах сучасної дошкільної освіти / Н.В. Лисенко //

- Етнопедагогічні засади українського дошкілля: навч.-метод. посіб. / за ред. проф. Н. Лисенко. – Івано-Франківськ : Вид-во “Плай” ЦІТ ПНУ ім. В. Стефаника, 2008. – С. 70–92.
27. Лозинська Є. Українське народознавство дітям дошкільного віку : метод. посібн. для дошкільн. Закладів / Є. Лозинська – Львів : Оріяна-Нова, 2008. – 208 с.
28. Лозко Г. Українське народознавство / Г. Лозко. – 3-е вид. – Х. : Вид-во “Див”, 2005. – 472 с. : іл. Лисенко Н. В. Ціннісні орієнтації української етнопедагогіки у виховних
29. Лопатіна О.О., Скребцова М.В. – 50 уроків про чесноти для занять з дітьми дошкільного та молодшого шкільного віку / О.О. Лопатіна, М.В.Скребцова. – Х.: Вид. група «Основа», 2009. – 283с.
30. Навчання демократії: збірник практичних занять з освіти для демократичного громадянства та освіти з прав людини / Р. Голлоб, П. Крапф. – Пер. з англ. та адапт. Н. Г. Протасової. – К. : Основа, 2016. – Т. 6. – 100 с.
31. Національна стратегія розвитку освіти України на 2012–2021 роки : схвалена 28 жовтня 2011 р. на III Всеукраїнському з’їзді працівників освіти.
32. Поніманська Т. І. Теоретико-методичні засади гуманістичного виховання дітей дошкільного віку / Т. І. Поніманська. – Рівне : РДГУ, 2006. – 364 с.
33. Приходько Ю. – Тернопіль : Мандрівець, 2010. – С. 24–52. – (Сер. “Дитина замовляє розвиток”).
34. Розвиток народної освіти і педагогічної думки на Україні (X – поч. XX ст.): [нариси] / [відп. ред. М.Д. Ярмаченко]. / – К.: Радянська школа, 1991. – 384 с
35. Романюк К. О. Аналіз експериментальної роботи з виховання міжетнічної толерантності дітей старшого дошкільного віку / К. О. Романюк // Вісник Чернігівського національного педагогічного

- університету імені Тараса Шевченка. – 2013. – Вип. 112, т. 1. – С. 276–281.
36. Рапацевич Е. С. Педагогика. Современная энциклопедия / Е. С. Рапацевич ; под общ. ред. А. П. Астахова. – Минск : Современная школа, 2010. – 720 с.; с. 596.
37. Русова С.Ф. Теорія і практика дошкільного виховання [текст] / С.Ф. Русова. – Л; Краків-Париж: Просвіта, 1993. – 128 с., с. 31
38. Савченко О.Я. Виховний потенціал початкової освіти : посібник для вчителів і студентів початкового навчання [текст] / О.Я. Савченко [2-ге вид]. – К.: Богданова А.М., 2009. – 226с.
39. Сковорода Г.С. Г. Вступні двері до християнської добронравності / Григорій Сковорода // Твори : у 2 т. – Т. 1. – К. : ТОВ Вид-во “Обереги”, 2005. – 2-ге вид., виправ. – С. 140–150. – (Київська б-ка давнього українського письменства. – Студії. – Т. 5).].
40. Столяренко О. Ціннісне ставлення до людини: виховна модель толерантних взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу / О. Столяренко // Рідна школа. – 2010. – № 3 (березень). – С. 47–52.
41. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання / 2009. – 240 с. В. О. Сухомлинський ; пер. Д. С. Чередниченка. – Х. : Вид-во “Школа”,
42. Стельмахович М. І. Народна педагогіка / Мирослав Ігнатович Стельмахович. – К. : Рад. шк., 1985. – 312 с..
43. Українка Л. “Не так тії вороги, як добрії люди” / Леся Українка // Зібрання творів : в 12 т. – Т. 8 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1977. – С. 19–25.
44. Українка Л. Лист до товаришів / Леся Українка // Зібрання творів : в 12 т. – Т. 8 : Літературно-критичні та публіцистичні статті. – К. : Вид-во “Наукова думка”, 1977. – С. 9–11.

45. Українка Л. Фольклорні записи / Леся Українка // Зібрання творів : в 12 т. –Т. 9 / під. ред. О. Я. Безпальчук. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 9–169.
46. Українська етнопедагогіка : навч.-метод. посіб. / за ред. акад. В. Кононенка. Івано-Франківськ : Плай, 2005. – 508 с.
47. Український педагогічний словник / [уклад. С. Гончаренко]. – К.: Педагогічна думка, 2001. – 516 с.
48. Ушинський К. Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології / К. Д. Ушинський // Вибрані педагогічні твори : в 2 т. – Т. 1 : Теоретичні проблеми педагогіки / склав і підгот. до друку Е. Д. Дніпров ; за ред. О. І. Пискунова (відп. ред.) [та ін.]. – К. : Рад. школа, 1983. – С. 192–472. – (Пед. б-ка).
49. Філіпчук Г.Г. Громадянське суспільство: освіта, етнокультура, етнополітика [Текст] / Г.Г. Філіпчук. – Чернівці: Зелена Буковина, 2002. – 488 с.
50. Філософський енциклопедичний словник. [Текст] /- К.: Абрис, 2002. – 534 с. - С. 189.
51. Фіцула М.М. Педагогіка: [навчальний посібник] / М.М. Фіцула. - К.: Академвидав, 2006. – 312 с.
52. Фіцула М.М. Педагогіка: [навчальний посібник] / М.М. Фіцула. - К.: Академвидав, 2006. – 312 с.
53. Фопель К. Как научить детей сотрудничать? [психологические игры и упражнения]; перевод с немецкого / К. Фопель. – [2-е издание]. – М.: Генезис, 2010. – 544 с.
54. Формуємо у дошкільників цілісне світобачення: навчально-методичний посібник / Авт. кол-в: Кононко О. Л., Луценко В. О., Нечай С. П., Плохій З. П., Сидельникова О. Д., Старченко В. А., Терещенко О. П., Шелестова Л. В., Якименко Л. Ю. – К.: «Імекс-ЛТД», 2013. – 260 с.
55. Шевченко Т. Г. Кобзарь (на украинском языке) / Т. Г. Шевченко. – К.: Дніпро, 1976. – 575 с.

56. Хрестоматія. Філософія / Упорядники В.В. Лях, В.С. Пазенок. — К.: Ваклер, 1996. — С. 360-421.
57. Юркова Т. Ф. Формування морально-духовних цінностей учнів підліткового віку / Т.Ф.Юркова. - Педагогічний альманах Випуск 26 - 2015 с. 151

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А.

А -1.

**Словник понять, що складають основу доброзичливого ставлення
дошкільників до людей різних національностей
(для вихователя)**

№	Джерело	Тлумачення терміну
Доброзичливість		
1.	Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і доповн.). –5-те вид. / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К. : Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2005.– 1728 с., с. 1459	Складовими доброзичливості можна вважати такі особистісні моральні якості як повага, чуйність, тактовність, делікатність, великодушність тощо. Ці якості взаємопов’язані з емпатійністю людини, її здатністю до співпереживання і співчуття. Доброзичливість передбачає гуманне ставлення до людей з різним світоглядом, упереджує будь-які конфлікти між людьми.
Толерантність		
2.	Рапацевич Е. С. <i>Педагогика. Современная энциклопедия</i> / Е. С. Рапацевич ;под общ. ред. А. П. Астахова. – Минск : Современная школа, 2010. – 720 с.; с. 596	«терпимість до різноманітних думок, неупередженість в оцінці людей і подій»
Міжетнічна толерантність		
3.		
4.	Эвтух Р	Міжетнічна толерантність (від лат. <i>tolerare</i> – терпіти) – терпиме ставлення представників однієї етнічної спільноти до представників іншої спільноти, до відмінних культурницьких традицій, готовність до позитивної взаємодії з носіями різноманітних етнічностей
5.	Біленька Г.	Міжособистісна злагода – це особистісна моральна чеснота старшого дошкільника, в якій інтегровані когнітивний, емоційно-ціннісний та поведінковий компоненти, що виявляються в знаннях дитиною норм і правил

		міжособистісної поведінки у соціальному середовищі, позитивному емоційно-ціннісному ставленні до них та вміннях їх застосовувати в процесі міжособистісної взаємодії з людьми; узгодженість взаємодії між людьми, які мають схожі цілі, цінності, потреби та інтереси, що виявляється у здатності діяти спільно, адаптованості членів групи, взаємній терпимості.
	Ціннісні орієнтації	
7.	Гончаренко С. Український педагогічний словник / С. Гончаренко – К.:Либідь, 1997. – 376 с., с. 357	вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей. Ціннісні орієнтації формуються в процесі соціального розвитку індивіда, його участі в трудовому житті. Виховання людини можна розглядати як керування становленням або зміною ціннісних орієнтацій

Додаток Б

Додаток Б - 1.

Діагностувальне завдання «Знання національного костюма»
(методика О.Карпенчук)

Вихователь надає дітям відповідну інструкцію щодо проведення опитування.

Рис.1.Набір карток для визначення національних костюмів

Рис.2.

2.

Рис. 3.

Додаток Б - 2.
Навчальні пазли з наліпками «Правильно неправильно»
 для діагностики

Набір розмальовок для дітей старшого шкільного віку**«Національні костюми»**

Видавництво «Ранок» <https://childdevelop.com.ua/worksheets/tag-coloring/>

Додаток В - 1.

Конспекти занять, розроблених для дітей старшого дошкільного віку на визначення національної самоідентичності

Тема: Національні символи.

Мета: сприяти розширенню світогляду дітей; ознайомити дітей з національними символами України – прапором, гербом, гімном; закріплювати знання дітей про рідний край; формувати почуття любові до рідної землі, гордості за неї; розвивати мовлення, уяву; виховувати доброзичливість, патріотичні почуття, повагу до державних символів.

Словник: державні символи, герб, тризуб, гімн, прапор.

ХІД

1. Організаційний момент.

Діти, сьогодні попереду в нас чимало цікавого, отож зосередьтеся і приготуйтеся все уважно слухати і запам'ятовувати. Але перш ніж ми почнемо, давайте привітаємося:

Діти дружно всі живуть

І до себе в гості звуть

Будем весело ми грати

Вчитись будем й танцювати

2. Вступна частина (сюрпризний момент, повідомлення мети заняття, відгадування загадок тощо). А зараз вам слід уважно послухати й відгадати загадку:

Крила має і літає

Але крильми не махає

І сріблиться в небесах

Цей залізний диво-птах

Молодці, це літак.

Я пропоную вам зібрати чарівний літак, щоб наші українські іграшки могли полетіти до інших іграшок світу. Але літак слід обладнати так, щоб

льотчики інших країн бачили, що це літаки українські, що летять вони з України. Кожна країна обов'язково має свої символи.

Думаю, ви здогадались, що темою нашого заняття є національні символи України. Цю тему ми будемо вивчати кілька занять.

3. Основна частина:

- діалог за темою;
- читання творів художньої літератури;
- розв'язання проблемних ситуацій (тренінг поведінки у типових ситуаціях спілкування)
- гра або ігрова вправа.

Символи – це знаки, пізнавальні прикмети. Національними символами є знаки, за якими можна впізнати ту чи іншу державу. Символами України є прапор, герб і гімн. (Вихователь демонструє Державний прапор України). Прапор існував з давніх часів. Спочатку він був трикутної форми, а зараз якої він форми? (Діти – прямокутної). Якого він кольору? (Синьо-жовтого).

Запам'ятайте, жовтий колір символізує колір хліба, пшениці, зерна, що дає життя всьому на землі, а синій колір, блакитний - колір неба.

Послухайте вірш та подумайте, чому саме ці кольори складають український прапор:

Синій, як море, як день золотий –

З неба і сонця наш прапор ясний.

Гляньте, на ньому волошки цвітуть,

Гляньте, жита в ньому золото ллють.

З жита й волошок наш прапор ясний.

З неба і сонця як день весняний.

Ви тепер зрозуміли, чому наш прапор синьо-жовтий? Адже він символізує речі, які дають життя всьому на землі, відображає українську природу.

А зараз розгляньте малюнки із зображенням дітей з прапорами своєї держави і знайдіть дитину з України. Молодці.

У давні часи люди використовували символічні знаки. Це були хрести, ромби, квадрати, а пізніше – квіти, зброя, тварини. Слово “герб” означає символічний знак держави, який зображують на прапорах, монетах, печатках, документах.

Послухайте вірш про знак України – герб тризуб.

Знак країни головний –

Це тризубець золотий.

Він як сонце в небі синім,

В ньому слава, в ньому сила,

В нім священне слово “воля”,

Щ рятує від неволі.

Будь же рідна Україно,

Під гербом цим вільна й сильна.

Хай про тебе в цілім світі

Знають всі: дорослі й діти.

Діти, повторіть ще раз як називається герб України. (Тризуб) Зверніть увагу, що слово “тризуб” пов’язане з числом три. Де ми зустрічаємо магічне число три? (У казках: три дороги, три сини, три бажання, три богатирі). Правильно. У тризубі відображена триєдність життя. Це батько, мати, дитя, що символізують силу, мудрість, любов.

А зараз ми пограємо в гру “Чий вінок кращий”.

Зміст гри. Діти діляться на дві рівні групи, кожна з яких утворює коло.

Вихователь співає:

Візьмемось за руки,

Підемо на луки,

Там сплетем віночок,

Станем у таночок.

Діти беруться за руки і йдуть по колу вліво. На останні слова зупиняються, піднімають руки, вихователь продовжує: Чий найкращий вінок, Той і піде в танок.

Після цих слів діти швидко опускають руки на плечі своїм сусідам.

Вихователь зазначає, у якому колі діти швидше поклали руки на плечі і додержують форми кола. Ці діти танцюють під будь-яку музику, а інші плескають в долоні. Діти, під яку музику ми зараз танцювали. (Під жваву, веселу, швидку). Так, а бувають пісні урочисті, святкові. До такої пісні належить ще один національний символ – гімн України. Слово “гімн” означає похвальну пісню, а його назва – “Ще не вмерла Україна”. А зараз уважно послухайте вірш про гімн України:

Лине пісня незабутня, горда, величава.

В ній – надія на майбутнє, України слава.

Нею сонце зустрічає нашу Батьківщину,
день новий розпочинає – сильна, неподільна.

До нових здобутків кличе пісня Україну,
А зовуть її велично всі Державним Гімном.

Слухати гімн України завжди треба стоячи, з гордо піднятою головою, тримаючи руку біля серця. (Разом з вихователем діти слухають фрагмент гімну)

4. Заключна частина:

- ведення підсумків заняття;
- підведення підсумків заняття – виведення морального правила, формування логічного узагальнення.

Додаток Б-4.

Творчі вправи для дітей старшого дошкільного віку на виховання доброзичливого ставлення до інших

Вправа. Чарівний стілець

Діти стають у коло, у центрі якого стілець (його доцільно прикрасити).

Діти йдуть по колу, співаючи:

Хто сьогодні найгарніший?

Хто із вас найщасливіший?

Ти з'явись, часу не гай!

На чарівний стілець сідай!

Кожна дитина по черзі сідає на чарівний стілець, а решта дітей кажуть тому, хто сидить на стільці щось добре й приємне. Перед початком гри слід розповісти дошкільникам, що чарівний стілець вміє “дарувати” дітям добрі якості і “віднімати” усе погане.

Вправа. Учимося піклуватися

Для цієї гри слід дошкільників об'єднати у групи й попросити їх подумати, яку турботу можна виявити щодо різних людей у таких ситуаціях: у бабусі день народження; у товариша зламалась улюблена іграшка; в цуценятка болить лапка; тато повернувся з роботи втомлений і т. д.

Приміром, якщо у друга зламалась улюблена річ, потрібно втішити його, сказати приємні слова, поділитись із товаришем своєю іграшкою тощо.

Наша Батьківщина своїми друзями. Потім роздає картки із зображенням людей різних професій і просить розповісти, чим представники цих професій можуть поділитися з людьми.

Вправа. Промінчики доброти

Діти стають у коло на середині якого педагог ставить паперове сонце. Кожен із дошкільників отримує “промінчик” (смужку жовтого паперу). Діти по черзі обертаються до сусіда праворуч, говорять побажання та ставлять промінець до сонечка. Приміром, “бажаю гарного настрою на весь день”,

“будь чемним і слухняним”, “ти сьогодні дуже красива, я бажаю тобі щастя і міцного здоров’я”, “усміхайся сьогодні увесь день!” тощо.

Вправа. Місток

На підлозі з аркушів паперу складається місток. Педагог розповідає дітям про історію про двох впертих кізочок, які зустрілися на містку, але не змогли розійтися, адже не хотіли поступитися іншій. Двоє дітей чи дві групи повинні одночасно піти назустріч одне одному й перейти через місток так, щоб ніхто не впав у «річку».

Для того, щоб розійтися діти повинні допомагати одне одному, мінятися місцями, пропускати одне одного тощо.

Вправа. Коли мені добре...

Педагог пропонує дітям закінчити речення. Вправа дозволяє дитині замислитись щодо особливостей своєї поведінки – що вона оцінює в собі позитивного, а що негативного. Як на її оцінку впливають інші люди, чия думка є для неї найбільш важливою. До чого вона прагне і чого їй не вистачає і. т. д. Нижче наведено кілька речень, які можуть доповнюватись на власний розсуд педагога.

Мені приємно, коли...

Я відчуваю себе слабким (ою), коли...

Я відчуваю себе сильним (ою), коли...

Я відчуваю себе у безпеці, коли...

Я переляканий (а), коли...

Я щасливий (а), коли...

Я сумний (а), коли...

Я сердитий (а), коли...

Вправа. Розсели людей по Планеті

Метою гри є вправляти дітей в утворенні слів із злиттям прикметника та іменника, закріплювати назви людей різних національностей, виховувати повагу до всіх людей нашої планети. Вихователь пропонує дітям назвати, у якій країні живуть люди, та поєднати їх за певними ознаками. (Наприклад: “В

Африці живуть африканці”. Вони темношкірі. У Франції живуть французи. Столиця Франції – Париж, головна окраса якого – Ейфелева вежа. У Білорусії – білоруси, в Україні – українці”).

Матеріал: глобус, картинки або фотокартки людей різних національностей.

Кого ми називаємо добрим (чесним, ввічливим тощо). Вихователь з дітьми обговорює деякі людські якості, що сприяють ефективному спілкуванню. Разом з дітьми виробляє правила того, як розвинути у собі ці якості.

1. Доброта.

Правила доброти:

- допомагати слабким, маленьким, хворим, старим, тим, хто потрапив у біду;
- пробачити помилки іншим;
- не бути жадібним;
- не заздрити;
- жаліти інших.

2. Чесність.

Вихователь обговорює з дітьми такі теми: “Чи важко бути чесним?”, “Як дотримати свого слова?” тощо.

Правила чесності:

- сказав – зроби; невпевнений – не обіцяй; - помилився – визнай; - забув – попроси пробачення; - говори те, що думаєш; - не можеш сказати правду – поясни, чому; - не видавай чужу таємницю.

3. Увічливість.

Правила ввічливості:

- увічливість – уміння поводитись так, щоб іншим було приємно з тобою;
- будь завжди привітним: вітайся під час зустрічі, дякуй за допомогу, ідучи – попрощайся;
- не примушуй за тебе хвилюватися; ідеш – скажи, куди йдеш, о котрій годині повернешся;

- не капризуй, не вередуй. Твоє капризування може зіпсувати настрій іншим.

Зміст бесід педагога можуть закріплювати у сюжетно-рольових іграх (“Лікарня”, “Сім’я ” тощо).

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

я, Лонська Ольга Серіївна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

06.06.2020
(дата)

(підпис)

Лонська Ольга
(ім'я, прізвище)

ДОВІДКА
про перевірку на текстові збіги у Науковій бібліотеці
кваліфікаційної роботи СВО Бакалавр
спеціальності 012 Дошкільна освіта (заочна форма)

Автор роботи	Лонська О.
Назва роботи	Виховання доброзичливого ставлення до людей різних національностей у дітей дошкільного віку
Факультет	Педагогічний факультет
Науковий керівник	доцент Сидоренко Н.І.
Роботу перевірено за допомогою програмного засобу	Unicheck
Ідентифікаційний номер роботи	ID файлу:1002525536
Результати перевірки	Схожість 8,39%

Директорка Наукової бібліотеки

Нателла АРУСТАМОВА

Бібліотекарка I категорії

Стефанія Соболь